

STANJE DECE U SRBIJI 2006

**SIROMAŠTVO
I SOCIJALNA
ISKLJUČENOST DECE**

Za svako dete
Zdravlje, obrazovanje, jednakost, zaštita
UNAPREDIMO ČOVEČANSTVO

unicef

STANJE DECE U SRBIJI 2006

SIROMAŠTVO I SOCIJALNA
ISKLJUČENOST DECE

STANJE DECE U SRBIJI 2006

SIROMAŠTVO I SOCIJALNA
ISKLUČENOST DECE

Izdavač

UNICEF Beograd

Za izdavača

Ann-Lis Svensson
direktorka UNICEF-a za Srbiju,
Hrvatsku i Crnu Goru

Koordinator

Jadranka Milanović
predstavnik za informisanje UNICEF-a
u Beogradu

Lektura i korektura

Vlado Đukanović

Dizajn

Rastko Toholj

Fotografija na naslovnoj strani

Zoran Jovanović Maccak

Štampa

Publikum, Beograd

Tiraž 1 000

Štampano u februaru 2007. godine

CIP – Katalogizacija u publikaciji
Narodna biblioteka Srbije, Beograd

316.344.23–053.2 / .6 (497.11) „2006”
316.442–053.2 / .6–058.34 (497.11) „2006”
364–22–053.2 / .6–058.34 (497.11) „2006”

Stanje dece u Srbiji 2006
Siromaštvo i socijalna isključenost dece

Koordinator : Jadranka Milanović
Beograd : UNICEF, 2007
Beograd : Publikum
76 str. : fotogr., tabele ; 25 cm
Tiraž 1 000

Napomene i bibliografske reference uz tekst
Bibliografija : str. 76

ISBN 978-86-82471-72-1

- a) Siromaštvo – Srbija – 2006
- b) Društvena nejednakost – Srbija – 2006
- c) Socijalno staranje – Siromašna deca – Srbija – 2006
- d) Siromašna deca – Zaštita – Interdisciplinarni pristup – Srbija – 2006

COBISS.SR-ID 137407244

Zahvalnica

Brojni saradnici dali su svoj doprinos u pripremi ovog Izveštaja koji je izrađen u partnerstvu sa Republičkim zavodom za statistiku Srbije.

Posebnu zahvalnost dugujemo dr Gordani Matković na značajnom doprinosu i savetima pri pisanju Izveštaja, analizi postojećih dokumenata o siromaštvu dece i socijalnoj isključenosti, kao i za koordinaciju pripreme statističkih delova. Zahvaljujemo joj se na strpljenju i vremenu koje je posvetila ovom poslu.

Zahvaljujemo se dr Draganu Vukmiroviću i g. Vladanu Božaniću iz Republičkog zavoda za statistiku Srbije za pripremu statističkih podataka bez kojih Izveštaja ne bi bio potpun.

Zahvaljujemo se g-đi Justine Foxall koja je dala dragocen doprinos izradi preliminarne verzije teksta. Ona je takođe zaslužna za inicijalnu pripremu opšteg okvira Izveštaja.

Zahvalnost izražavamo i prof. Ivanu Iviću koji je u ime Saveta za prava deteta Vlade Republike Srbije dao komentare na tekst.

Zahvalnost takođe izražavamo Istraživačkom institutu Strategic Marketing (SMMRI) za pomoć koju su pružili u kontroli kvaliteta tabela sa statističkim podacima, koje su u Izveštaju predstavljene kao prilozi.

Sadržaj

SKRAĆENICE	6
UVODNA REČ	7

UVODNA RAZMATRANJA	9
---------------------------------	---

SIROMAŠTVO I SOCIJALNA ISKLUČENOST	13
--	----

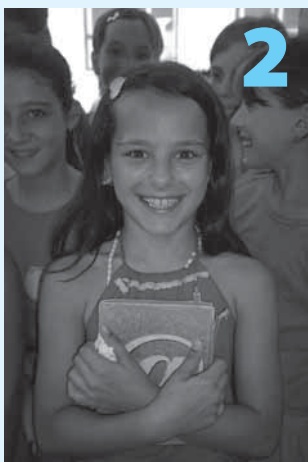
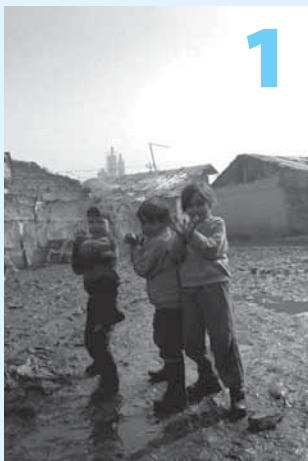
1 Pojam siromaštva i socijalne isključenosti	13
2 Siromaštvo i socijalna isključenost dece se razlikuje – deca moraju da budu prioritet	14

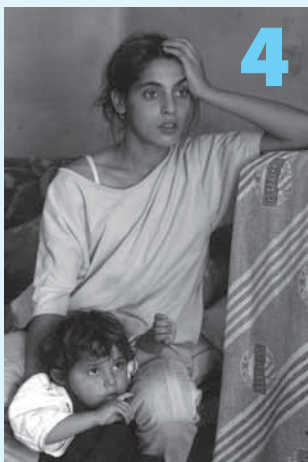
SIROMAŠTVO I SOCIJALNA ISKLUČENOST DECE U SRBIJI	17
---	----

1 Materijalni pokazatelji siromaštva	17
2 Neki nematerijalni pokazatelji	21

GRAFIKONI

#1 Procenat stanovnika ispod linije siromaštva, 2002–2003.	18
#2 Procenat domaćinstava ispod linije siromaštva, 2002–2003.	18
#3 Karakteristike domaćinstava i linija siromaštva – samo deca, 2002.	18
#4 Struktura troškova za hranu.	19
#5 Subjektivna ocena finansijskog blagostanja (nosilac domaćinstva)	20
#6 Uslovi stanovanja	21
#7 Razlog zašto ne ide u obdanište	21
#8 Procenat stanovništva ispod linije siromaštva, 2003.	26
#9 Procenat domaćinstava ispod linije siromaštva, 2003.	26
#10 Subjektivna ocena finansijskog blagostanja (nosilac domaćinstva)	26
#11 Vrsta objekta	27
#12 Razlog zašto ne ide u obdanište	28
#13 Stopa mortaliteta odojčadi i dece ispod 5 godina starosti, Srbija (nacionalni podaci) i Romi u romskim (MICS3) naseljima, 2005.	29
#14 Koliko puta ste udarili svoje dete u toku protekle nedelje	34
PRILOG 1	
Ukupna populacija u Srbiji, popis 2002.	60
Romi u romskim naseljima, istraživanje MICS3, 2005.	60
20% najsiromašnijih, istraživanje MICS3, 2005.	60
#1 Predškolsko obrazovanje (3 do 7 godina)	61
#2 Predškolsko obrazovanje (uzrast 36 do 59 meseci)	61
#3 Neto stopa pohađanja osnovne škole	62
#4 Neto stopa pohađanja srednje škole	62
#5 Neto stopa pohađanja srednje škole	63
Broj dece uzrasta od 3–7 godina po predškolskoj instituciji	63
Broj dece uzrasta od 7–14 godina po osnovnoškolskoj instituciji	63
Broj dece uzrasta 15–18 godina po srednoškolskoj instituciji	64
#6 Smrtnost ispod 5 godina starosti	65
#7 Procenat vakcinisane dece	66
#8 Stopa maternalne smrtnosti	66
#9 Udeo novorođenčadi sa niskom telesnom težinom	67
#10 Udeo novorođenčadi sa niskom telesnom težinom	67

POSEBNO UGROŽENE GRUPE DECE 25

1 Deca romske nacionalnosti u romskim naseljima	25
2 Deca sa smetnjama u razvoju	30
3 Deca bez roditeljskog staranja	32
4 Deca žrtve zlostavljanja, zanemarivanja, iskorišćavanja i nasilja	33
5 Ostale potencijalno ugrožene grupe	35

5.1 Rodni aspekt	35
5.2 Deca iz porodica izbeglica i raseljenih lica	36
5.3 Siromaštvo sredine, regionalne razlike i razlike selo–grad, nerazvijene opštine	37
5.4 Deca koja rade	39

POLITIKA PREMA DECI 41

1 Na centralnom nivou	41
2 Na lokalnom nivou – Lokalni planovi akcije za decu (LPA)	53
Umesto zaključka	55

1.1 Obrazovanje	42
1.2 Zdravstvo	46
1.3 Socijalna zaštita	49

PRILOZI

PRILOG 1	
OSNOVNI PODACI O DECI U SRBIJI	59
Populacija	59
Obrazovanje	61
Zdravstvo	65

PRILOG 2	
TABELE	69
Demografija	69
Zdravstvo	72
Obrazovanje	73
Ekonomija	75

LITERATURA	76
-----------------------------	-----------

TABELE

PRILOG 1

#1 Deca uzrasta od 3 do 7 godina koja pohađaju predškolsku instituciju, prema udaljenosti predškolske institucije	62
#2 Učešće rashoda za obrazovanje u BDP	64
#3 Stope smrtnosti dece do 5 godina starosti za zemlje u okruženju	65
#4 Učešće rashoda za zdravstvo u BDP	67

PRILOG 2

#1 Stanovništvo, pol	69
#2 Osnovni starosni kontingenti stanovništva – Popis 2002.	69
#3 Prirodno kretanje stanovništva 1994–2005.	70
#4 Specifični indikatori smrtnosti odojčadi dece 1994–2004.	70
#5 Specifični indikatori vezani za zdravlje i zdravstvenu zaštitu dece i mladih 1994–2004.	72
#6 Obuhvat dece predškolskim, osnovnim i srednjim obrazovanjem i završavanje školovanja 1995–2005.	73
#7 Bruto domaći proizvod 1999–2005.	75

Skraćenice

AŽS	Anketa o životnom standardu
EU	Evropska Unija
FSI	Fond za socijalne inovacije
ISCED	International Standard Classification of Education (Međunarodna standardna klasifikacija obrazovanja)
LPA	Lokalni plan akcije za decu
MICS3	Multiple Indicator Cluster Survey (Anketno istraživanje višestrukih pokazatelja stanja i položaja dece i žena u Srbiji)
MOP	Materijalno obezbeđenje porodica
NIP	Nacionalni investicioni plan
NPA	Nacionalni plan akcije za decu
NVO	Nevladine organizacije
RS	Republika Srbija
UN	Ujedinjene nacije
UNDP	United Nations Development Programme (Program za razvoj UN)
UNICEF	United Nations Children's Fund (Dečiji fond Ujedinjenih nacija)

Uvodna reč

Stanje dece u Srbiji 2006 je izveštaj o siromaštvu dece i njihovoj socijalnoj isključenosti, i o međugeneracijskoj transmisiji siromaštva. Ovo je prvi Izveštaj koji su pripremili Republički zavod za statistiku Srbije i UNICEF. U skladu sa međunarodnim obavezama Republike Srbije i u okviru deklaracije *Svet po meri deteta*, ovaj Izveštaj bi mogao da postane godišnji izveštaj Vlade Republike Srbije.

Svrha ovogodišnjeg Izveštaja je da na svetlost dana iznese stanje dece u Srbiji, posebno one dece koja žive u siromaštvu i koja su socijalno. Borba protiv siromaštva dece mora da bude najvažniji prioritet Vlade zato što siromaštvo vodi ka kršenju dečijih prava i može da ima doživotne posledice. On predstavlja poziv na akciju za sprečavanje prenošenja siromaštva na sledeću generaciju.

U Srbiji danas preko 300 hiljada dece živi u siromaštvu ili na rubu siromaštva. To su deca koja usled materijalne, socijalne ili kulturološke uskraćenosti nisu u mogućnosti da ostvare svoja prava na obrazovanje, zdravstvenu i socijalnu zaštitu, jednake uslove za razvoj i participaciju. Poseban rizik od siromaštva postoji kod dece iz velikih porodica, dece koja žive u ruralnim predelima, naročito u jugoistočnoj i zapadnoj Srbiji, te kod dece koja pripadaju određenim manjinskim grupama.

Među socijalno isključenom decom najveći je broj dece romske nacionalnosti koja žive u romskim naseljima. Preko 80% ove dece je siromašno, a praktično svi indikatori ukazuju na neprihvatljivu deprivaciju i višedimenzijnsku diskriminaciju kojoj su izloženi. Romska deca koja žive u romskim naseljima češće pate od bolesti i zaostatka u rastu zbog nedostatka brige i neuhranjenost, moraju da preuzimaju ulogu odraslih u nedostatku pomoći države, često žive u nehygienjskim slamovima ili kartonskim i limenim kućama i imaju ograničen pristup svim uslugama.

Postoje i druga deca koja žive u socijalnoj isključenosti i na koju bi trebalo obratiti posebnu pažnju. To su deca bez roditeljskog staranja koja žive u institucijama, deca sa smetnjama u razvoju, deca izbeglica i raseljenih lica, i deca žrtve zlostavljanja, zanemarivanja, iskorišćavanja i nasilja. Ukorenjeni obrasci ponašanja po kojima se tolerišu korporalne kazne i porodične svađe u kojima stradaju nedužni, gde su deca koja nisu „ista kao druga deca” izolovana i sakrivena, gde deca ostaju u institucijama što izaziva doživotne posledice, samo su neki od problema koji moraju da se reše i nikako ne smeju da se ignorišu i zapostave. Srbija je ratifikovala *Konvenciju o pravima deteta* i tako preuzela obavezu da obezbedi ostvarivanje prava svakog deteta.

Dobre osnove postoje. Vlada Republike Srbije je razvila *Nacionalni plan akcije za decu* koji je zasnovan na dokumentu *Svet po meri deteta* i koji definiše ciljeve do 2010. godine. Započet je proces decentralizacije plana na opštinski nivo, a razvijaju se i lokalni planovi akcije za decu. *Milenijumska deklaracija* je potpisana i time je postignut dogovor da će se težiti ka ostvarenju *Milenijumskih razvojnih ciljeva*. Izrađena je *Strategija za smanjenje siromaštva* i u procesu je implementacije.

Da bi borba protiv siromaštva bila održiva potrebno je preduzeti mere za dobrobit dece. Politika prema deci mora da bude inkluzivnija, a vlasti na centralnom i lokalnom nivou, kao i oni koji pružaju usluge, moraju da preuzmu odgovornost za uključivanje sve dece u korišćenje kvalitetnih usluga. Za postizanje dobrih rezultata neophodno je prikupiti detaljne podatke o deci i na participatorni način pratiti napredak na lokalnom i na centralnom nivou.

Poštovanje dečijih prava i omogućavanje deci da dobiju šansu da razviju svoje pune potencijale predstavlja obavezu Vlade. To je ujedno i najbolja investicija za svaku zemlju. Ovaj Izveštaj poziva na hitnu akciju. Šanse propuštene u detinjstvu su propuštene zauvek.

Ann-Lis Svensson
direktorka UNICEF-a

1

UVODNA RAZMATRANJA

Borba protiv siromaštva i formulisanje odgovarajuće politike za smanjenja siromaštva u Srbiji odvija se u okviru dva pristupa koja su koncipirana i promovisana od strane međunarodnih institucija: *Strategija za smanjenje siromaštva*, uključujući *Nacionalni plan akcije za decu*, i *Milenijumski razvojni ciljevi*. Cilj pridruživanja Evropskoj Uniji (EU) neminovno nameće poštovanje i trećeg koncepta i prihvatanje strategije socijalne kohezije (socijalne inkluzije).

Zajedničko za sva tri pristupa/koncepta je šire shvatanje siromaštva, koje ne podrazumeva samo nedostatak dohotka. Sva tri koncepta ističu da razvoj nije cilj sam po sebi i da plodove razvoja treba da osele sve društvene grupe.

Srbija je prilikom izrade *Strategije za smanjenje siromaštva*¹, koja je u osnovi razvojna

strategija, posebno poglavlje posvetila deci i mladima. Prilikom izrade strategije takođe je učinjen pokušaj eksplicitnog povezivanja sa Milenijumskim razvojnim ciljevima, posebno u delu formulisanja indikatora za praćenje njene implementacije. Tokom poslednje dve godine uočena je potreba da se objedini proces implementacije strategije za smanjenje siromaštva sa strategijom socijalne inkluzije, u sklopu priprema za priključivanje EU.

Najznačajniji dokument vlade Srbije kojim se definiše politika prema deci je *Nacionalni plan akcije za decu* (NPA)², usvojen 2004. godine. NPA je izrađen uz poštovanje četiri osnovna principa: nediskriminacija, najbolji interes deteta, pravo na život, opstanak i razvoj i participativnost.

¹ Vlada Republike Srbije, *Strategija za smanjenje siromaštva*, Beograd, 2003.

² Republika Srbija, *Nacionalni plan akcije za decu*, Beograd, februar 2004.

Ovim dokumentom definisane su i prioritete oblasti politike prema deci:

- Smanjenje siromaštva dece
- Kvalitetno obrazovanje za svu decu
- Bolje zdravlje za svu decu
- Unapređenje položaja i prava dece ometene u razvoju
- Zaštita prava dece bez roditeljskog staranja
- Zaštita dece od zlostavljanja, zanemarivanja, iskorišćavanja i nasilja
- Jačanje kapaciteta zemlje za rešavanje problema dece

Suštinski dokument predstavlja sastavni deo *Strategije za smanjenje siromaštva*, a zasniva se na međunarodnim dokumentima *Konvencija o pravima deteta*, *Milenijumski razvojni ciljevi* i *Svet po meri deteta*, kao i na programima *Kvalitetno obrazovanje za sve*, *Zdravlje za sve u 21. veku*, *Zdravlje 21* i *Akcionni plan za životnu sredinu i zdravlje dece u Evropi*.

Oslanjajući se i nadovezujući se na NPA, *Izveštaj o stanju dece u Srbiji 2006* fokusira se na siromašnu i socijalno isključenu decu. Prihvatajući širok koncept siromaštva i socijalne isključenosti, *Izveštaj* obuhvata

© UNICEF Srbija / Zoran Jovanović / Maczak

sve oblasti politike prema deci koje je Vlada Republike Srbije naznačila kao prioritetne. *Izveštaj* pre svega prikazuje rezultate određenog broja istraživanja³ koja su nastala nakon izrade NPA. Na ovaj način nastoji se pružiti podrška Vladi u izvršenju međunarodne obaveze koja je prihvaćena 2002. godine u okviru nastojanja UN da se izgradi *Svet po meri*

deteta, a koja podrazumeva regularni monitoring i periodično izveštavanje o položaju dece na nacionalnom nivou.

Istovremeno, međutim, cilj ovog *Izveštaja* je i da osnaži svest o dečijim pravima, i u najširoj javnosti i među onima koji donose odluke i formulišu politiku prema deci u Srbiji.

³ Najveći broj prezentiranih istraživanja podržan je od strane UNICEF-a.

2

SIROMAŠTVO I SOCIJALNA ISKLJUČENOST

1 Pojam siromaštva i socijalne isključenosti

Postoje brojne definicije siromaštva i socijalne isključenosti, kao i mnogi pokušaji preciziranja ova dva pojma

Pod siromaštvom se u užem smislu najčešće podrazumeva nedostatak dohotka odnosno nedovoljna potrošnja. Socijalna isključenost je širi pojam i prema definiciji Evropske komisije podrazumeva „proces koji pojedince potiskuje na društvenu marginu i onemogućava da u potpunosti participiraju u društvenim procesima usled siromaštva, nekompetentnosti, nemogućnosti za doživotno sticanje znanja, kao i usled diskriminacije”⁴

Socijalna isključenost se može proceniti samo u relativnom kontekstu – pojedinci su isključeni re-

lativno, u odnosu na druge i u odnosu na neki društveno prihvatljiv minimum u određenoj zajednici.

Oba pojma u najširem smislu obuhvataju i nepoštovanje osnovnih ljudskih prava, prava na rad i mogućnosti zapošljavanja, dostupnost zdravstvenih, obrazovnih i socijalnih usluga, kao i neadekvatnu participaciju u društvenim procesima. Multidimenzionalnost oba koncepta, a naročito socijalne isključenosti, zahteva integralni pristup i mere iz različitih oblasti.

Po pravilu, svi siromašni su istovremeno i isključeni iz društvenog i ekonomskog života, dok socijalna isključenost ne podrazumeva neminovno i nedostatak dohotka – deca izložena nasilju u materijalno situiranim porodicama, odricanje prava na školovanje ženama zbog predrasuda, izolovana ruralna domaćinstva bez pristupa zdravstvenim ili obrazovnim institucijama itd.

⁴ European Commission *Joint Report on Social Inclusion 2004*, incl. Statistical Annex, Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg, COM (2003) 773 final, Brisel, 2004, str. 8

2 Siromaštvo i socijalna isključenost dece se razlikuju – deca moraju da budu prioritet

Pojmovi siromaštva i socijalne isključenosti dece se razlikuju, jer ne podrazumevaju samo trenutnu oskudicu i nepoštovanje ljudskih prava, već umanjuju šanse za normalan razvoj dece i utiču na njihovu celokupnu budućnost.⁵

Koliko god bio značajan za sve, širi aspekt siromaštva i koncept socijalne isključenosti posebno su značajniji za realno sagledavanje ugroženosti dece

Odrastanje u izolovanim sredinama, bez adekvatnog pristupa kulturnim i obrazovnim sadržajima, ili u slamovima i prenatrpanim

gradskim četvrtima suočavanje sa nasiljem u porodici, alkoholizmom i depresijom ostavljaju tragove za ceo život, čak i ako je linija siromaštva „preskočena“, a domaćinstvo ima dovoljno za prehranu i druge osnovne potrebe.

Istraživanje *Siromaštvo sa mnogo lica* pokazalo je da i deca i roditelji ne sagledavaju siromaštvo samo kroz prizmu materijalnih problema, već ističu i obrazovnu, zdravstvenu, socijalnu, geografsku i kulturnu deprivaciju.⁶ Za decu je siromaštvo i nedostatak knjiga, igraćaka, igrališta, bioskopa i pozorišta, pešačenje kilometrima do škole, odbijanje druge dece da se druže sa njima i sl. Siromaštvo je i nemogućnost da se ode na ekskurziju, na rođendane druge dece („prestali su i da me zovu“), nepoštovanje odraslih i nezainteresovanost nastavnika, svađe u porodici. Siromaštvo je i kada se umesto igračke želi traktor.

Definicija socijalne isključenosti dece za potrebe izveštaja UNICEF-a o stanju dece u svetu 2006. godine

Deca se smatraju isključenom u odnosu na drugu decu ukoliko se procenjuje da su izložena riziku neodgovarajućeg okruženja koje bi ih zaštitilo od nasilja, zloupotrebe i eksploatacije, kao i ukoliko nemaju pristup osnovnim dobrima i uslugama što bi u budućnosti ugrozilo njihovu sposobnost da u potpunosti participiraju u društvenim procesima.

Isključenost ne mora da podrazumeva fenomen za koji isključivu odgovornost nosi vlada, decu mogu izolovati i „isključiti“ iz društva i druga deca, porodica, mediji, civilno društvo i dr.

Izveštaj uvodi još jedan pojam, pojam **nevidljive dece**. To su deca koja nisu ni registrovana pri rođenju, deca žrtve trafikinga, deca ulice, deca koja prerano preuzimaju uloge odraslih (rano stupaju u brak, rađaju u tinejdžerskom uzrastu, rano počinju da rade i sl.) Ova deca često ostaju izvan pažnje javnosti.

UNICEF, *Stanje dece sveta 2006*, Njujork, 2005.

⁵ Petra Hoelscher, *A thematic study using transnational comparisons to analyse and identify what combination of policy responses are most successful in preventing and reducing high levels of child poverty*, Submitted to European Commission DG Employment and Social Affairs, Final Report, March 2004, str. 12

⁶ UNICEF, *Siromaštvo sa mnogo lica – Istraživanje siromaštva dece u Srbiji*, Beograd, 2004, s. 8

Kako deca definišu siromaštvo

Voleo bih da idem u bioskop, ali ne može se to kad god bih ja želeo

Kad se razbolim baba me leči, kaže: Ma gde ćeš kad nemaš knjižicu

Kad se roditelji svađaju ja odem u drugu sobu i isključim se

Hteo sam da idem u grad, nisam imao s čim

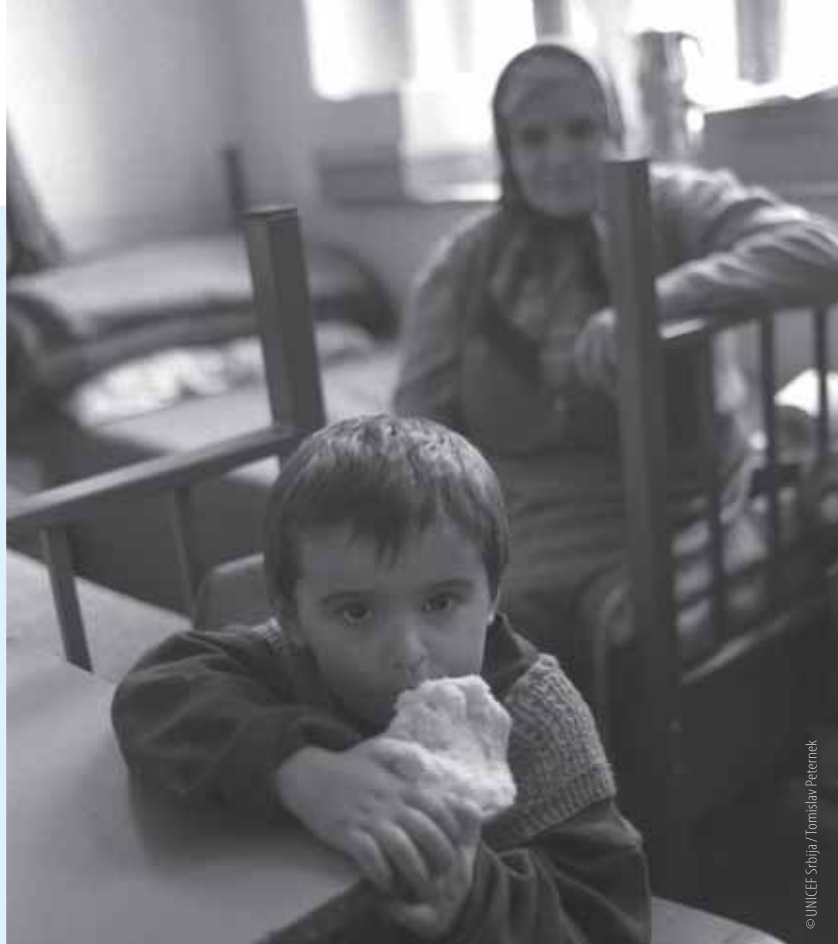
Voleo bih da imam džeparac, pa da kupim patike

Nemam gde da učim i da se igram, nemam gde da pozovem drugove

Kad svi idu na ekskurziju, ja ostanem kod kuće. Pa kako da se neko druži sa mnom

Želela bih da slobodno kažem ko sam i šta sam, a pri tom da se ne stidim svoje nacionalnosti – dešavalo mi se da zbog toga nisu hteli da se druže sa mnom

UNICEF, *Siromaštvo sa mnogo lica*, Beograd, 2004.

© UNICEF Srbija / Tomislav Peremek

Siromaštvo najteže pogada decu i posledice siromaštva dece su najveće – zato deca moraju da budu prioritet

Siromaštvo najteže pogada decu jer je uspešan početak u životu kritičan za kasniji fizički, psihički i emocionalni razvoj.⁷ Siromaštvo u ranom detinjstvu, pogotovo ekstremno siromaštvo koje podrazumeva nehranjenost, izloženost bolestima, odsustvo roditeljske pažnje i psihosocijalne stimulacije, ostavlja posledice čak i ako se kasnije tokom života živi u boljim uslovima. Ni u jednom drugom periodu u toku životnog ciklusa siromaštvo nema ovako teške posledice.

Čak i kada podaci o siromaštvu ne izdvajaju posebno nijednu subpopulaciju kao najugroženiju grupu u društvu, borba protiv siromaštva dece treba da bude prioritet i zbog toga što je smanjenje

siromaštva u detinjstvu često jedini način da se prekine začarani krug siromaštva u kojem žive čitave generacije. Siromašna, nehranjena i neobrazovana devojčica izrasta u siromašnu, neobrazovanu, nehranjenu majku koja rađa nehranjenu decu, majku koja nema pristup adekvatnim informacijama i ne može da pomogne sopstvenoj deci u procesu učenja.⁸ Tako nastaje sledeća generacija siromašnih i socijalno isključenih. Otuda se smatra da je smanjenje siromaštva dece zapravo najznačajnije za smanjenje sveukupnog siromaštva, a da investiranje u decu odlučujuće utiče na uspeh celokupnog programa za smanjenje siromaštva. Međugeneracijska transmisija siromaštva može se prekinuti samo ukoliko se ulaže u obrazovanje i razvijaju potencijali dece od samog rođenja.

Smanjenje siromaštva dece treba da bude prioritet i zato što su jedino deca nesumnjivo nevine

⁷ UNICEF, *Poverty Reduction begins with Children*, New York, 2000, str. 2

⁸ Ibid, str. 3

žrtve siromaštva. Za ranjivost svih ostalih grupa i subpopulacija mogu se navoditi i razlozi tipa „sami su krivi”, koji potencijalno umanjuju agilnost društva da interveniše (alkoholizam, droga, lenjost, kriminal itd.). Deca jednostavno nikako ne mogu biti uzrok siromaštva u kojem žive, mogu samo da trpe posledice – glad, boleštine, eks-

ploataciju i sl. Moralni argument da smanjenje siromaštva dece treba da bude prioritet borbe protiv siromaštva nemoguće je oboriti.

Smanjenje siromaštva dece je i obaveza države preuzeta potpisivanjem i ratifikovanjem *Konvencije o pravima deteta*.

Konvencija UN o pravima deteta, doneta 1989. godine, koju su kasnije potpisale i ratifikovale 192 zemlje, definiše ljudska prava dece, obuhvatajući sve one oblasti koje su ključne i za siromaštvo i za socijalnu isključenost. Po Konvenciji, sva deca, između ostalog, imaju pravo na najviši mogući standard zdravlja i zdravstvene zaštite, pravo na obrazovanje, socijalnu zaštitu, pravo na zaštitu od diskriminacije, zaštitu od zlostavljanja i zanemarivanja, zaštitu od rada koji ugrožava njihovo zdravlje, obrazovanje ili razvoj itd.

Član 27. Konvencije odnosi se direktno na zaštitu životnog standarda. Ovaj član predviđa da svako dete ima pravo na životni standard koji odgovara njegovom fizičkom, mentalnom, duhovnom, moralnom i socijalnom razvoju. Pri tom roditelji imaju primarnu odgovornost da detetu obezbede adekvatan životni standard, a obaveza države je da pomogne i osigura da roditelji tu svoju odgovornost ispunjavaju i da pruži materijalnu pomoć roditeljima i deci.

Generalna skupština UN *Međunarodna konvencija o pravima deteta*, 1989.

Imajući u vidu aspiracije zemlje u pogledu ulaska u Evropsku Uniju, nastojanja da se obezbedi poštovanje dečijih prava u Srbiji biće osnažena

i zahvaljujući najnovijoj inicijativi Evropske komisije da se izradi *Strategija Evropske Unije o pravima deteta*.

Ka strategiji Evropske unije o pravima deteta

Jedna od najnovijih inicijativa Evropske komisije odnosi se na predlog da se izradi sveobuhvatna strategija EU za efikasno promovisanje i zaštitu prava dece, i na unutrašnjem i na međunarodnom planu. Strategija bi takode trebalo da podrži napore zemalja članica u ovoj oblasti.

Strategija EU o pravima deteta zasnivaće se na sedam specifičnih ciljeva:

- Korišćenje postojećih pozitivnih iskustava, uz istovremeno zadovoljavanje urgentnih potreba
- Identifikovanje prioriteta delovanja EU u narednom periodu
- Uključivanje principa dečijih prava u zakonodavne i druge aktivnosti EU
- Uspostavljanje efikasnih koordinativnih i konsultativnih mehanizama
- Jačanje kapaciteta i ekspertize iz oblasti dečijih prava
- Unapređenje informisanja o dečijim pravima
- Promovisanje dečijih prava u međunarodnim odnosima

Evropska komisija, *Ka Strategiji Evropske Unije o pravima deteta*, COM 367, Brisel, 2006.

3

SIROMAŠTVO I SOCIJALNA ISKLJUČENOST DECE U SRBIJI⁹

Nacionalni plan akcije za decu
I prioritet: Smanjenje siromaštva dece

1 Materijalni pokazatelji siromaštva

U Srbiji je siromašno preko 155 hiljada dece. Još približno 155 hiljada je materijalno nedovoljno obezbeđeno

Prema kriterijumu apsolutnog siromaštva, udeo *siromašne* dece, kao i udeo siromašnih domaćinstava sa decom, kreće se oko 10% i približno je jednak udelu siromašnih u ukupnoj populaciji.

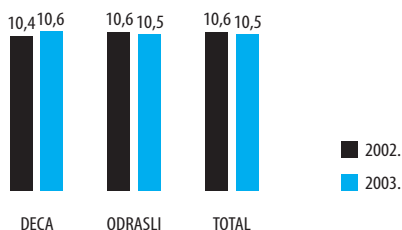
Relativno veliki broj domaćinstava sa decom nalazi se, međutim, neposredno iznad linije

⁹ Analiza siromaštva i socijalne isključenosti dece u Srbiji bazira se na nalazima studije UNICEF *Istraživanje dečjeg siromaštva na osnovu postojećih podataka*, Beograd, 2005. (neobjavljeno), koja najvećim delom predstavlja posebnu obradu podataka ankete o životnom standardu stanovništva (AŽS) sprovedene 2002. i 2003. godine. AŽS iz 2002. godine poslužila je kao osnov za izradu Strategije za smanjenje siromaštva Vlade Republike Srbije. AŽS nije specifično namenjena merenju dečjeg siromaštva, pa se može ukazati i na neka ograničenja ovakvih istraživanja za potrebe sagledavanja ugroženosti pojedinih grupa. Tako se na primer na osnovu podataka ne može utvrditi koji deo troškova celokupnog domaćinstva odlazi na decu u tom domaćinstvu, izostaju mnoga važna pitanja u odnosu na dečje blagostanje i poštovanje dečjih prava, naročito ona koja se odnose na kognitivni, emotivni, socijalni i kulturni razvoj deteta i sl.

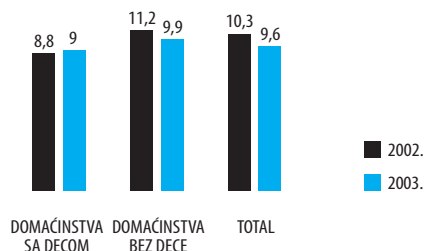
siromaštva i sasvim malo pomeranje granice siromaštva nagore dovelo bi do značajnog povećanja broja siromašnih. Prema metodologiji koja je usvojena u *Strategiji za smanjenje siro-*

maštva, može se smatrati da je dodatno *materijalno nedovoljno obezbeđeno* još 10% dece koja žive u domaćinstvima neposredno iznad linije siromaštva.

Grafikon 1 Procenat stanovnika ispod linije siromaštva, 2002–2003.

Grafikon 2 Procenat domaćinstava ispod linije siromaštva, 2002–2003.

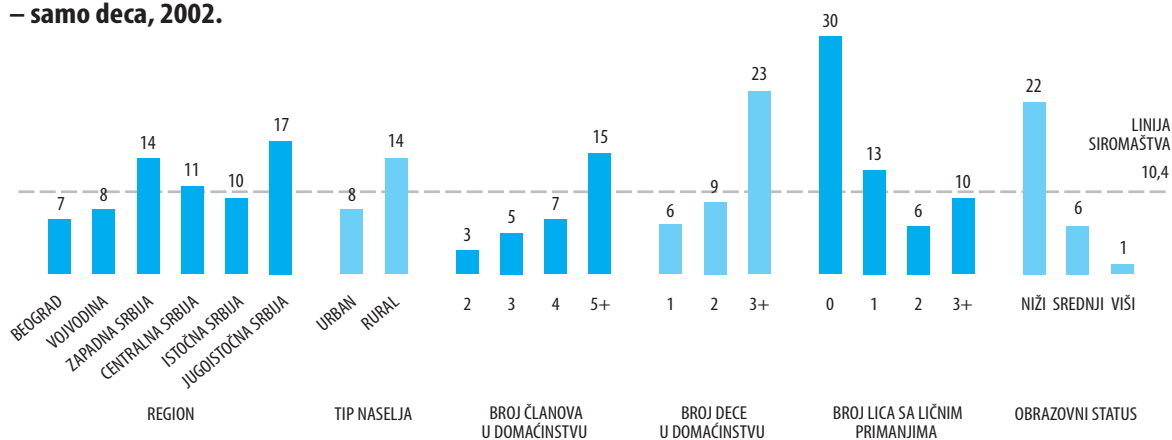

U 2003. godini nivo siromaštva ukupne populacije, ali i siromaštva dece, nije se smanjio uprkos rastu društvenog proizvoda i porastu primanja stanovništva. I iskustva drugih zemalja potvrđuju da ekonomski rast i razvoj ne moraju automatski da se transformišu u smanjenje siromaštva, pogotovo pojedinih ugroženih grupa.

Ko su siromašna deca prema materijalnim pokazateljima

Među siromašnom decom u Srbiji natprosečno su ugrožena deca školskog uzrasta,¹⁰ deca iz velikih porodica i porodica sa većim brojem dece, deca koja žive u ruralnim područjima, posebno u jugoistočnoj i zapadnoj Srbiji. U domaćinstvima u kojima žive siromašna deca odrasli najčešće nemaju sopstvene prihode i imaju nizak obrazovni nivo. Sličan model siromaštva može se naći i u ukupnoj populaciji.

Grafikon 3 Karakteristike domaćinstva i linija siromaštva – samo deca, 2002.

¹⁰ Ovaj zaključak je posebno osetljiv i umnogome zavisi od korišćene skale ekvivalencije.

Siromašna deca mahom žive u domaćinstvima koje karakteriše nizak obrazovni nivo

Obrazovanje svakako spada među najvažnija determinante siromaštva u Srbiji. Obrazovni nivo članova domaćinstva predstavlja najznačajniji indikator siromaštva i među domaćinstvima sa decom. Svega 1% dece živi ispod linije siromaštva u domaćinstvima u kojima bar jedan odrasli član ima srednje ili visoko obrazovanje.

Najsiromašnija domaćinstva sa decom najviše troše na hranu

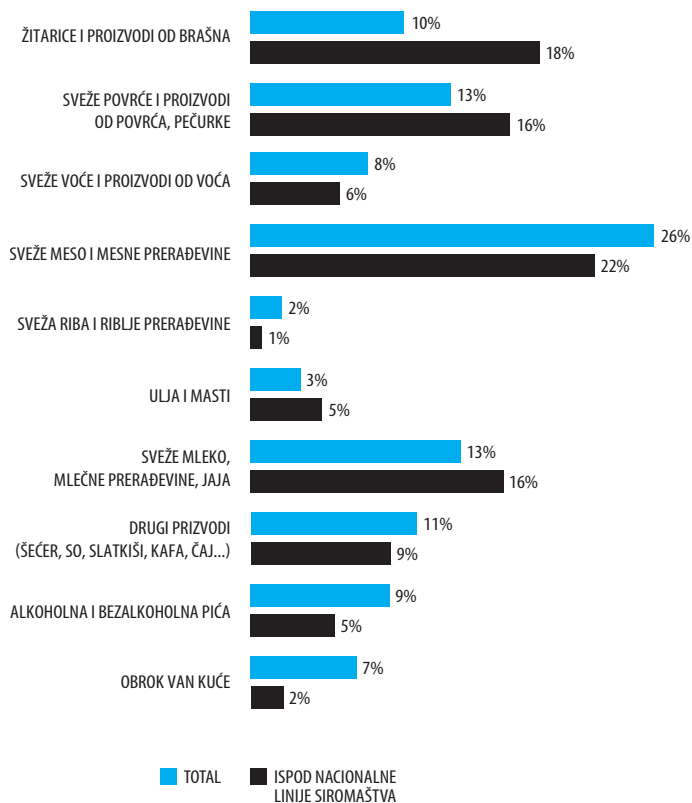
Više od polovine ukupnih rashoda najsiromašnijih domaćinstva sa decom čine izdaci za hranu.¹¹ Troškovi za hranu, imputirana renta i troškovi stanovanja čine gotovo 80% raspoloživih sredstava ovih domaćinstva. U takvim uslovima ne ostaje mnogo za podmirenje drugih potreba. U tom svetlu zabrinjavajuće je da najsiromašnija domaćinstva sa decom više troše na duvan nego na obrazovanje dece (na duvan 3,3%, a na obrazovanje 3,1%).¹²

U apsolutnom izrazu, troškovi za ishranu najsiromašnijih dva puta su manji od proseka, a struktura izdataka ukazuje da se značajno više troši na visokokalorične i jeftinije namirnice.

I za najsiromašnije najznačajniji izvor prihoda je zaposlenje

Za najsiromašnije porodice sa decom, kao i za sve ostale, zaposlenost¹³ je najznačajniji izvor prihoda. Relativno posmatrano, međutim, udeo prihoda od zaposlenja manji je nego u drugim slojevima populacije, a nešto veći značaj od pro-

Grafikon 4 Struktura troškova za hranu (100%)

BAZA: POPULACIJA DECE DO 18 GODINA

seka imaju prihodi od penzija, a pogotovu od poljoprivrede, poklona, pa i od socijalne zaštite.

Značaj zaposlenosti za najsiromašnije naročito potvrđuje činjenica da je upravo dobijanje ili gubljenje posla bilo odlučujuće za promenu statusa pojedinih domaćinstava 2003. godine, odnosno za izdizanje ili spuštanje njihove potrošnje u odnosu na liniju siromaštva.¹⁴

¹¹ U odnosu na druga domaćinstva sa decom struktura rashoda najsiromašnijih ne razlikuje se međutim značajno od ostalih domaćinstava sa decom. Udeo troškova za ishranu je visok i među domaćinstvima koja imaju „srednji“ standard. Tek najbogatijih 10% domaćinstava ostvaruje nagli porast standarda, što se ogleda i u relativno niskom udelu izdataka za ishranu u ukupnim troškovima.

¹² Takođe tek kod najbogatijih 10% domaćinstava udeo izdataka za duvan značajnije zaostaje za izdancima za obrazovanje (1,5% i 3,9% respektivno).

¹³ Pod terminom *zaposlenost* podrazumeva se, u skladu sa definicijom Međunarodne organizacije rada, i rad u sivoj ekonomiji.

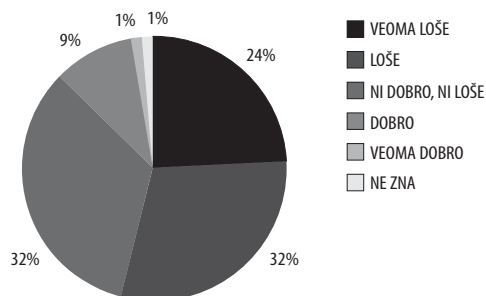
¹⁴ Gorana Krstić *Siromaštvo u Srbiji 2003. i analiza dečijih dodataka*, Beograd, 2003. (neobjavljeno)

Subjektivno siromaštvo

Više od polovine dece (56%) živi u domaćinstvima koja smatraju da su siromašna, ocenjujući svoj finansijski položaj kao veoma loš ili loš.

Grafikon 5 Subjektivna ocena finansijskog blagostanja (ocena nosioca domaćinstva)

Slično ukupnoj populaciji, i domaćinstva sa decom su imala prevelika očekivanja, a male realne pomake u životnom standardu; ona su još uvek daleko od mogućnosti da pokriju sve potrebe na način na koji su to mogli sedamdesetih i osamdesetih godina, jer ih pritiska nezvesnost kao važan činilac nove stvarnosti.

Iako je korelacija između subjektivnog osećaja siromaštva i realnih rashoda domaćinstva visoka, moguće je uočiti i odstupanja u oba smera. Naime, među siromašnima ima onih koji se ne osećaju tako, ali i među boljestojećima ima domaćinstava koja se smatraju siromašnim.

Tako na primer 4% domaćinstava sa decom, koja su po kriterijumu potrošnje „objektivno” siromašna, ne doživljava svoj položaj kao finansijski nepovoljan, dok se više od jedne trećine boljestojećih svrstava među siromašne (ocenjuju svoju finansijsku situaciju kao lošu, pa i veoma lošu).

2 Neki nematerijalni pokazatelji

Deca iz siromašnih porodica žive u domaćinstvima koja su u proseku udaljenija od relevantnih institucija kao što su škole, domovi zdravlja, bolnice, kulturne institucije, sportski tereni i objekti i sl.¹⁵

Prema ovom kriterijumu ugrožena su ne samo deca iz siromašnih domaćinstva (ispod linije siromaštva) već i većina dece koja žive izvan urbanih sredina, pogotovo izvan područja Beograda.

Uslovi stanovanja siromašne dece nepovoljniji su od proseka

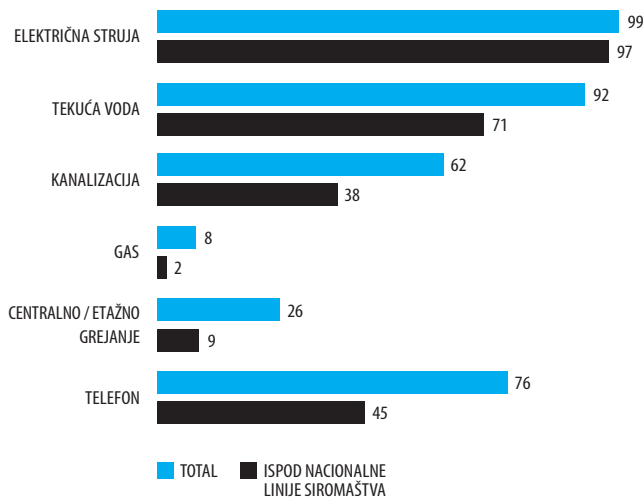
Siromašnija deca žive u manjem prostoru, u starijim zgradama sa neodgovarajućom komunalnom infrastrukturom, u stanovima/kućama slabije opremljenim trajnim potrošnim dobrima.

I prema ovom kriterijumu ugrožen je jedan broj dece koja nisu siromašna prema materijalnim pokazateljima. Svakako su potencijalno ugrožena sva deca koja žive u domaćinstvima bez tekuće vode, pa i kanalizacije.

Siromašna deca ređe pohađaju predškolske institucije, u većem procentu nisu obuhvaćena obaveznom osnovnim obrazovanjem i uglavnom ne pohađaju dodatne privatne časove i nastavu

Posebno je zabrinjavajuće to što gotovo 6% dece koja žive ispod linije siromaštva ne pohađa osnovnu školu. Među razlozima odustajanja od školovanja najčešće se navodi upravo siromaštvo.

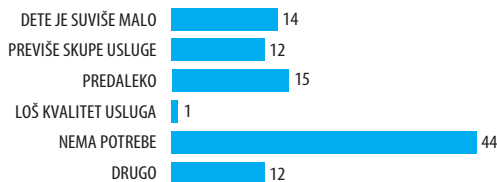
Grafikon 6 Uslovi stanovanja

BAZA: POPULACIJA DECE DO 18 GODINA

Predškolske institucije ređe pohađaju i deca iz višegeneracijskih domaćinstava, iz domaćinstava u kojima su odrasli manje obrazovani, kao i deca iz zapadne Srbije i iz ruralnih područja. Roditelji uglavnom ne daju decu u obdanište jer smatraju da za tim ne postoji potreba. Jedan broj roditelja smatra i da su deca suviše mala da bi se odvajala od kuće ili pominje razloge kao što su prevelika udaljenost predškolske ustanove i nedostatak novca.

Grafikon 7 Razlog zašto ne ide u obdanište

BAZA: POPULACIJA DECE OD 3 DO 7 GODINA KOJA NE IDU U OBDANIŠTE

¹⁵ Korelacija između siromaštva i udaljenosti od relevantnih institucija je očito visoka i razumljiva imajući u vidu veću izloženost riziku od siromaštva u ruralnim i manje razvijenim područjima.

Istraživanje ranog razvoja dece pokazuje da većina roditelja svoju ulogu vezuje za brigu o deci, a u manjoj meri za razvoj deteta. Otuda se nepohađanje predškolskih institucija i objašnjava sa „nema potrebe“, u smislu da je neko od starijih članova porodice kod kuće i može da brine o detetu, a zanemaruju se potrebe dece koje se „ostajanjem kod kuće“ ne mogu zadovoljiti. U ovom kontekstu treba posebno pomenuti i nalaze ove studije u pogledu rasprostranjenih shvatanja da se stvarna inteligencija ispoljava tek kod trogodišnjaka, da su roditelji manje zabrinuti za kognitivni (saznajni) razvoj dece mlađe od 3 godine i da ne znaju dovoljno o potencijalnim indikatorima i važnosti razvoja mozga u ranom uzrastu.

UNICEF, *Studija o ranom razvoju dece*, Beograd, 2005. (neobjavljeno)

Preliminarni rezultati MICS3 jasno ocrtavaju zatvoreni krug siromaštva. Neuhranjenost i zaostajanje u rastu dece prisutnije je među 20% najsiromašnijih nego u opštoj populaciji, svega 9% dece pohađa predškolske institucije, deca češće odustaju od osnovnog obrazovanja, a manje od dve trećine pohađa srednju školu.

Rano se preuzimaju i uloge odraslih. Deca koja rade brojnija su među najsiromašnijima, a pre 18 godine udaje se čak 19% devojčica.

Udeo dece koja se rađaju sa malom telesnom masom na rođenju je značajno veći nego u opštoj populaciji.

Korelacija nepovoljnih indikatora sa niskim nivoom obrazovanja roditelja jasno je uočljiva.

MICS3¹⁶ – preliminarni rezultati

¹⁶ MICS3 je treći krug anketnog istraživanja višestrukih pokazatelja stanja i položaja dece i žena u Srbiji. Anкета bi trebalo da predstavlja najveći pojedinačni izvor podataka za praćenje napretka u dostizanju međunarodno definisanih ciljeva i zadataka koji proizilaze iz *Milennijumske deklaracije, Nacionalnog plana akcije* i dokumenta *Svet po meri dece*. Posebno treba naglasiti da su 20% najsiromašnijih u ovom istraživanju siromašni prema kriterijumu indeksa blagostanja, koji uključuje 19 varijabli, visoko koreliranih sa uslovima u kojima deca žive.

Najsiromašnija deca više boluju od hroničnih bolesti

Hronične bolesti prisutnije su kod siromašne dece nego u opštoj populaciji, dok se kratkotrajne bolesti ili povrede ređe pominju. Ovo bi moglo ukazivati na to da se na ovakve zdravstvene probleme upravo u siromašnim domaćinstvima manje obraća pažnja. Slični su nalazi i za decu sa sela, decu iz višegeneracijskih porodica i iz domaćinstava u kojima odrasli članovi imaju niži nivo obrazovanja.

Prema navedenim indikatorima, pored siromašnih prema materijalnim pokazateljima, još jedan broj domaćinstava sa decom spada među ugrožene i potencijalno socijalno isključene kategorije

Iako se prema materijalnim pokazateljima ne mogu smatrati siromašnim, analiza nematerijalnih pokazatelja pokazuje da se ugroženost i socijalna isključenost mogu identifikovati i među porodicama sa decom koja žive u izolovanim ruralnim područjima, u objektima bez tekuće vode i kanalizacije, u domaćinstvima u kojima odrasli članovi imaju niži nivo obrazovanja, a često i u višegeneracijskim porodicama.

4

POSEBNO UGROŽENE GRUPE DECE

Ankete opšteg tipa ne mogu u potpunosti da obuhvate pojedine ugrožene kategorije kao što su domaćinstva koja žive u slamovima, izbegla i raseljena lica u kolektivnim centrima, decu u institucijama. Pored toga, iako su neophodni i kvalitetno odražavaju sveukupnu situaciju, indikatori na nacionalnom nivou često nisu dovoljni za sagledavanje položaja pojedinih ugroženih grupa niti za sagledavanje regionalnih razlika i razlika selo–grad.

1 Deca romske nacionalnosti u romskim naseljima

Poslednjih godina pojavio se veći broj istraživanja i studija koja se bave problemima romske populacije. Podaci koji dokazuju natprosečnu ugroženost i socijalnu isključenost romske populacije nedvosmisleni su i zaista alarmantni. Činjenica da se većina podataka odnosi na posebne uzorke, kojima su obuhvaćeni pre svega Romi koji žive u romskim naseljima, ne umanjuje njihovu težinu niti veličinu problema. S druge strane, prikupljeni podaci

ukazuju da se gotovo sva deca iz romskih naselja mogu smatrati socijalno isključenom. I kada se nalaze „iznad linije siromaštva”, ona žive daleko od zdravstvenih ili obrazovnih centara, nedovoljno su okružena pažnjom roditelja, od njih se očekuje da rano preuzmu uloge odraslih i često su izložena različitim oblicima diskriminacije.

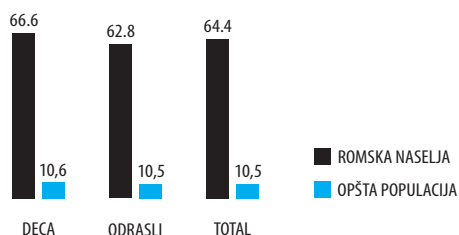
Najvažniji nalazi o siromaštvu romske dece iz romskih naselja¹⁷

Preko dve trećine (67%) dece romske nacionalnosti iz romskih naselja je siromašno, 62% romskih domaćinstava sa decom živi ispod linije siromaštva, a preko 90% dece živi u domaćinstvima koja smatraju da su siromašna

Kako je osnovni skup obuhvatio 37 315 dece romske nacionalnosti, može se proceniti da je u romskim naseljima siromašno preko 25 000 dece. Posebno su ugrožena deca koja žive izvan gradova, u Vojvodini i u brojnijim domaćinstvima, sa više dece.

¹⁷ UNICEF, *Istraživanje dečjeg siromaštva na osnovu postojećih podataka*, Beograd, 2005. (neobjavljeno)

Grafikon 8 Procenat stanovništva ispod linije siromaštva, 2003.

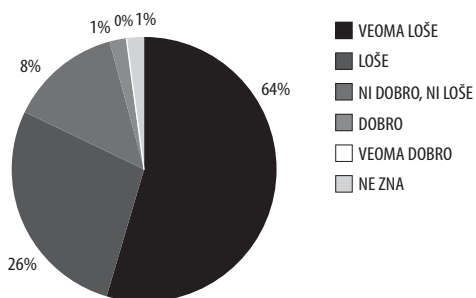

Siromaštvo dece Roma različito je u zavisnosti od tipa naselja u kojima žive.¹⁸ U slamovima je siromašno 83% romske dece, dok je u novijim gradskim/prigradskim naseljima siromašno svako drugo dete (55%).

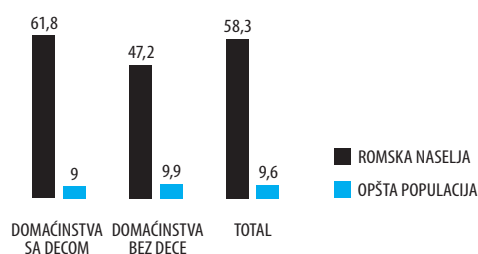
Slični pokazatelji su i na nivou domaćinstava. Oko dve trećine (62%) romskih domaćinstava sa decom koja žive u romskim naseljima je siromašno.

Subjektivni osećaj siromaštva prisutan je kod gotovo svih domaćinstava sa decom.

Grafikon 10 Subjektivna ocena finansijskog blagostanja (ocena nosioca domaćinstva)

Grafikon 9 Procenat domaćinstava ispod linije siromaštva, 2003.

Ako su svi članovi domaćinstva bez formalnog obrazovanja i žive u romskom naselju deca će gotovo sigurno biti siromašna

Korelacija siromaštva dece sa obrazovanjem roditelja među Romima je izuzetno visoka. Prema podacima ankete o životnom standardu, siromašno je 87% romske dece koja žive u domaćinstvu čiji članovi nemaju ni osnovno obrazovanje.

I najsiromašnija romska domaćinstva sa decom najviše troše na hranu

Slično kao i siromašni u ukupnoj populaciji, najsiromašnija romska domaćinstava sa decom najviše troše na hranu (čak preko 60%). U strukturi preostale potrošnje svih domaćinstva visoko mesto zauzima duvan – gotovo 8%, dok rashodi na obrazovanje jedva prelaze 1%.

Gotovo svako treće romsko dete starijeg uzrasta (15–18 godina) puši. Pošto su odgovore davali odrasli članovi domaćinstva, može se pretpostaviti da je ovaj udeo i viši.

¹⁸ Izdvojena su četiri tipa naselja: slamovi – naselja ekstremne bede, partaje – ruralna naselja u gradu, siromašno selo ili zaseok, novije gradsko-prigradsko naselje

Kada domaćinstvo gotovo sve čime raspolaže mora da potroši na hranu, jasno je da je reč o krajnjoj bedi. A često ni hrane nema dovoljno. Prema preliminarnim rezultatima MICS3 čak 8,8% romske dece je pothranjeno (prema kriterijumu telesne mase za dati uzrast).

MICS3 – preliminarni rezultati

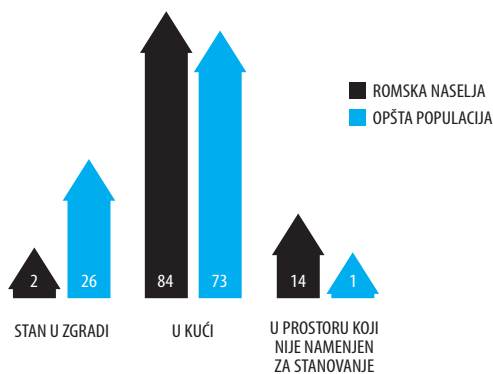
Uslovi stanovanja većine odraz su krajnje bede i siromaštva, a svako sedmo dete živi u kartonskoj ili limenoj kući

Po svim parametrima, uslovi stanovanja romskih domaćinstava sa decom su uočljivo nepovoljniji, čak i u poređenju sa najsiromašnijim domaćinstvima u opštoj populaciji. Gotovo svako treće dete koje živi u slamovima ili beogradskim romskim naseljima, živi u prostorima koji nisu namenjeni za stanovanje, najčešće u kartonskim ili limenim kućama.

Najnepovoljniji su uslovi stanovanja u Vojvodini i u ruralnim područjima.

I po opremljenosti trajnim potrošnim dobrima romska domaćinstva sa decom daleko zaostaju u odnosu na najsiromašnja domaćinstava

Grafikon 11 Vrsta objekta

BAZA: POPULACIJA DECE DO 18 GODINA

u Srbiji. Jedino što gotovo svako domaćinstvo poseduje su šporet i televizor. Čak i u slamovima dve trećine dece živi u domaćinstvima koja poseduju televizor.

Neki dodatni indikatori siromaštva i socijalne isključenosti romskih porodica sa decom (od 0–6 godina)

- 22% romskih porodica iz uzorka živi u objektima sa zemljanim podovima, što praktično znači nehigijenske uslove i zdravstvene implikacije za podizanje dece;
- romska deca mlađeg uzrasta češće su bolesna, imaju problem sa zdravstvenim osiguranjem, roditelji ne mogu da kupe lekove koji se plaćaju;
- deca pokazuju zaostajanje u motornom razvoju: 14% dece preko 3 godine loše drži olovku (u odnosu na 2% u opštoj populaciji), a 1/4 nije samostalna u korišćenju nužnika (u odnosu na 8% u opštoj populaciji);
- roditelji romske dece se retko igraju ili se nikada ne igraju sa svojom decom, češće ne odgovaraju na pitanja dece, češće tuku decu i viču na njih;
- veliki broj dece odrasta bez čitanja ili pričanja priča, bojenja slikovnica, pevanja dečijih pesmica;
- ima slučajeva kada starija deca brinu o mlađoj, što je posebno neprihvatljivo ukoliko zbog toga izostaju iz škole.

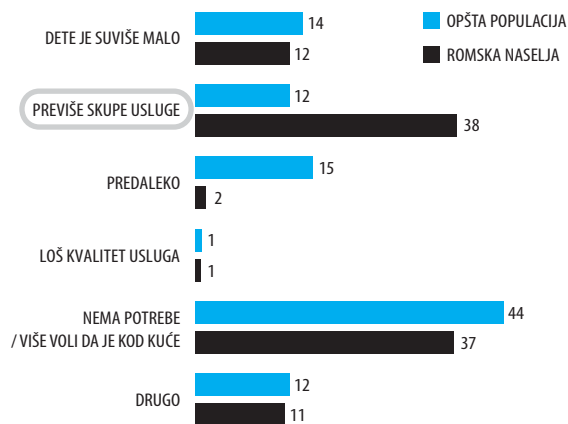
UNICEF, *Studija o ranom razvoju dece*, Beograd, 2005. (neobjavljeno)

Indikatori o školovanju romske dece, pogotovo o sticanju osnovnog obrazovanja su neprihvatljivo nepovoljni

Prema rezultatima AŽS, u odnosu na drugu decu u Srbiji uzrasta 3–6 godina, romska deca iz romskih naselja ređe pohađaju predškolske institucije, najčešće zbog nedostatka novca ili zato što roditelji smatraju da za tim nema potrebe.

Skoro 30% romske dece osnovnoškolskog uzrasta uopšte ne ide u školu. (Ne)pohađanje škole je u visokoj korelaciji sa nivoom obrazovanja roditelja. Preko polovine roditelja čija deca ne pohađaju školu obrazloženje nalazi u nedostatku novca.

Grafikon 12 Razlog zašto ne ide u obdanište

BAZA: POPULACIJA DECE DO 7 GODINA KOJA NE IDU U OBDANIŠTE

Preliminarni podaci MICS3 još preciznije i dramatičnije ilustruju obrazovni hendikep romske dece

Svega 4% romske dece ide u predškolske institucije, osnovnu školu pohađa 76%, ali je završi svega 13% dece. Srednju školu pohađa pak svega 4,8% devojčica i 12,2% dečaka.

MICS3 – preliminarni rezultati

I zdravstveni indikatori su nepovoljniji

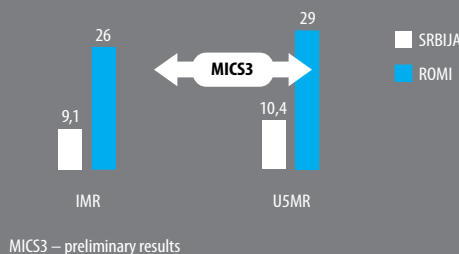
Rezultati AŽS ukazuju na to da je udeo dece sa hroničnim bolestima veći među romskom decom i da svega polovina hronično bolesne dece

prima odgovarajuću terapiju. Akutne, kratkotrajne bolesti i povrede ređe se navode nego u opštoj populaciji dece. Druge studije pokazuju da je sveukupno zdravstveno stanje romske dece značajno nepovoljnije.

Smrtnost romske dece je na visokom nivou

Stopa smrtnosti odojčadi Roma u romskim naseljima procenjuje se na 26%, a stopa smrtnosti dece mlađe od 5 godina na 29%. Oba indikatora su gotovo tri puta viša od zvaničnih prosečnih podataka za Srbiju (9,1% i 10,4%, respektivno).

Grafikon 13 Stopa mortaliteta odojčadi i dece ispod 5 godina starosti, Srbija (nacionalni podaci) i Romi u romskim (MICS3) naseljima, 2005.

MICS3 – preliminary results

MICS3 – preliminarni rezultati

Od romske dece u starijem uzrastu očekuje se preuzimanje uloge odraslih

Iako rezultati ankete o životnom standardu ne otkrivaju radnu aktivnost romske dece u mlađem uzrastu, jasno je da se od većine dece starijeg uzrasta (15–18 godina) očekuje da pri-

vređuju i da preuzmu uloge odraslih. Dok se za većinu dece starijeg uzrasta u Srbiji navodi da su učenici ili studenti, za decu Rome od 15 do 18 godina uglavnom se navodi da traže posao, a za jedan manji broj da su pomažući članovi domaćinstva, domaćice ili da rade u neformalnoj ekonomiji.

Rano stupanje u brak /zajednicu

Preko 40% romkinja u uzrastu od 15 do 19 godina života stupa u brak ili živi u vanbračnoj zajednici. U braku ili vanbračnoj zajednici živi čak 12% devojčica mlađih od 15 godina.

MICS3 – preliminarni rezultati

2 Deca sa smetnjama u razvoju

Nacionalni plan akcije za decu

IV prioritet: Unapređenje položaja i prava dece ometene u razvoju

Prema zvaničnim podacima, sredinom 2006. godine približno 6 000 dece sa smetnjama u razvoju primalo je tuđu negu i pomoć po različitim osnovima (iz budžeta Ministarstva za rad, zapošljavanje i socijalnu politiku ili iz Fonda za penzijsko-invalidsko osiguranje). Još oko 760 dece sa smetnjama u razvoju je institucionalizovano.

Kako je konstatovano i u *Nacionalnom planu akcije za decu*, ne postoje pouzdani podaci niti sistemski mehanizam za registrovanje podataka o deci sa smetnjama u razvoju. Različita istraživanja ukazuju na težak materijalni položaj domaćinstava čiji je član osoba sa invaliditetom, nedovoljnu senzibilisanost javnosti u odnosu na prava dece sa smetnjama u razvoju i izuzetno nizak obuhvat ove dece obrazovnim sistemom.¹⁹

Po mišljenju predstavnika institucija na lokalnom nivou, problemi dece sa smetnjama u razvoju spadaju među četiri najveća problema na nivou lokalne zajednice sa kojima se suočavaju deca uzrasta od 0 do 6 godina²⁰

Najvažniji nalazi diskusija u fokus grupama:²¹

- Roditelji često *kriju* decu sa smetnjama u razvoju
- Roditelji su *nedovoljno informisani* kako da pomognu deci

- Na lokalnom nivou nedostaju *savetovališta i dnevni centri* za decu sa smetnjama u razvoju
- Učitelji i roditelji druge dece pokazuju veliki *otpor* da se deca sa smetnjama u razvoju uključe u predškolske ustanove i redovne škole
- Nedostatak *profesionalaca* u mnogim lokalnim sredinama
- Roditelji prekidaju ili ne započinju *školovanje* dece. U većini opština i gradova nema odgovarajućih (specijalnih) škola, a slanje dece u regionalne centre zahteva značajna novčana sredstva i odvajanje od dece, što je za mnoge porodice neprihvatljivo

Anketa među roditeljima dece od 0 do 6 godina starosti donekle potvrđuje prethodne nalaze²²

Svega 3% porodica iz uzorka „priznaje” da brine o detetu sa smetnjama u razvoju, dok preko četvrtine ispitanika poznaje porodicu/dete sa smetnjama u razvoju. Ovakva diskrepanca otvara prostor za sumnju da roditelji *kriju* decu sa smetnjama u razvoju, pogotovo ako se ima u vidu da je procenat dece sa smetnjama u razvoju natprosečno visok u Beogradu. Realno je, stoga, pretpostaviti da u drugim delovima Srbije, gde su ljudi manje informisani nego u Beogradu, postoji veći procenat neprijavljene dece sa smetnjama u razvoju.

¹⁹ Republika Srbija, *Nacionalni plan akcije za decu*, Beograd, februar 2004, str. 49

²⁰ UNICEF, *Studija o ranom razvoju dece*, Beograd, 2005. (neobjavljeno), deo izveštaja istraživanja fokus grupa

²¹ Predstavnici lokalne administracije, zdravstvenih, predškolskih institucija, centra za socijalni rad i NVO koje se bave problemima dece 0–6 godina

²² UNICEF, *Studija o ranom razvoju dece*, Beograd, 2005. (neobjavljeno)

Ohrabruje to što velika većina ispitanika (preko 80%) tvrdi da roditelji izvode decu sa smetnjama u razvoju u šetnju, a značajan broj (40%) tvrdi i da deca pohađaju školu/predškolsku ustanovu.

Takođe, anketa ukazuje i na postojanje otpora prema *inkluzivnom predškolskom obrazovanju*. Naime, približno 16% roditelja bi bilo protiv toga da njihova deca idu u isti vrtić sa decom koja imaju smetnje u razvoju. Ovaj udeo je dosta visok kada se ima u vidu da se radi o hipotetičkoj situaciji, jer se tada u većoj meri može očekivati iznošenje društveno prihvatljivih, a ne stvarnih stavova. Lako se može pretpostaviti da među ispitanicima ima još onih koji se slažu sa iznetim mišljenjem, ali da se zbog nelagodnosti nisu direktno izjasnili.

Predrasude prema deci sa smetnjama u razvoju uočljive su i među zaposlenima u institucijama – još jedan razlog za deinstitucionalizaciju²³

U skladu sa tradicionalnim shvatanjima da deca sa smetnjama u razvoju ne mogu da učestvuju u socijalnim interakcijama i učenju, njima se i u institucijama za smeštaj dece poklanja manje pažnje. Deca sa smetnjama u razvoju koja su smeštena u institucije često žive izolovano, provodeći u zatvorenom prostoru po ceo dan, bez dovoljno socijalne i emocionalne stimulacije. O tome svedoče zaključane igračke izvan dohvata dece, vezivanje u „ludačke košulje” kako bi se sprečilo samopovređivanje, pusti vrtovi i bašte oko pojedinih domova i sl. U samim institucijama ovo se opravdava nedovoljnim brojem osoblja, što onemogućava da se posveti neophodna pažnja svakom pojedinom detetu.

²³ Browne K, Vettor S, Dejanović V, Izveštaj za UNICEF i Vladu Republike Srbije o deinstitucionalizaciji i transformaciji usluga za decu u Srbiji, 2006. (neobjavljeno)

3 Deca bez roditeljskog staranja

Nacionalni plan akcije za decu

V prioritet: Zaštita prava dece bez roditeljskog staranja

Prema najnovijim podacima Ministarstva za rad, zapošljavanje i socijalnu politiku u sistemu socijalne zaštite zbrinuto je približno 7500 dece bez roditeljskog staranja. Najveći broj ove dece nalazi se pod starateljstvom srodnika, u institucijama za smeštaj je oko 1700 dece, a u hraniteljskim porodicama blizu 3000. U odnosu na 2004. godinu, kada je izrađen *Nacionalni plan akcije za decu*, povećao se broj dece u hraniteljskim porodicama, a smanjio broj dece u institucionalnom smeštaju.

I dalje su, međutim, validne konstatacije iznete u NPA da je udeo institucionalnog oblika zaštite neprimereno visok i neprihvatljiv imajući u vidu posledice, pogotovo za decu mlađeg uzrasta, kao i da procedure primene mera zaštite dece ne prate prioritetno prava dece.²⁴

Brojna istraživanja ukazuju na neadekvatnost institucionalne zaštite i izuzetno ozbiljne posledice takvog načina zbrinjavanja²⁵

Deca bez roditeljskog staranja smeštena u institucije, pogotovo u ranom uzrastu, pokazuju znake usporenog razvoja, neurološke poremećaje i probleme u emocionalnom vezivanju. Odsustvo porodičnog okruženja i adekvatne brige tokom odrastanja povećava šanse za asocijalno ponašanje i delikvenciju. Iz ovih razloga se gotovo sva deca u domovima

za decu bez roditeljskog staranja mogu smatrati socijalno isključenim. Zalaganja za deinstitucionalizaciju i razvoj alternativnih oblika socijalne zaštite najvećim delom se zasnivaju na uverenju da je boravak dece u institucijama po posledicama ravan najtežim oblicima zlostavljanja.

Prema nalazima studije *Izveštaj za UNICEF i Vladu Republike Srbije o deinstitucionalizaciji i transformaciji usluga za decu u Srbiji*, o deci smeštenoj u Stacionaru za majku i dete u Beogradu brine uglavnom medicinsko osoblje, pružajući adekvatnu zdravstvenu negu, ali bez odgovarajućih obrazovnih i socijalnih sadržaja, pogotovo u najranijem uzrastu. I u kasnijem uzrastu deca retko idu u šetnje, a primetno je odsustvo adekvatne psiho-socijalne stimulacije. U ovakvim uslovima i deca koja nemaju smetnje u razvoju pokazuju znake usporenog razvoja pa kasnije progovore i prohodaju u odnosu na svoje vršnjake.

Predstavnici institucija na lokalnom nivou, ukazuju na to da su nateži problemi dece bez roditeljskog staranja koja su smeštena u institucije²⁶

Prema mišljenju učesnika u diskusijama u fokus grupama na lokalnom nivou, stanje u domovima za decu bez roditeljskog staranja je teško. Deci u domovima ne samo da nedostaju

²⁴ Republika Srbija *Nacionalni plan akcije za decu*, Beograd, februar 2004, s. 56

²⁵ Prema nalazima studije Browne K, Vettor S, Dejanović V. *Izveštaj za UNICEF i Vladu Republike Srbije o deinstitucionalizaciji i transformaciji usluga za decu u Srbiji*, 2006. (neobjavljeno)

²⁶ UNICEF *Studija o ranom razvoju dece*, Beograd, 2005. (neobjavljeno) – deo izveštaja istraživanja fokus grupa (predstavnici lokalne administracije, zdravstvenih, predškolskih institucija, centra za socijalni rad i NVO koje se bave problemima dece 0–6 godina

adekvatan smeštaj, odeća i ishrana već i osećanje sigurnosti te intelektualna i emocionalna stimulacija.

Deca smeštena u institucije nisu, međutim, jedina iz ove grupe dece koja se suočavaju sa problemima. U pojedinim lokalnim sredinama navode se primeri usvojene dece koja su izložena diskriminaciji („Ovo je malo mesto i svi znaju sve o svakome. Dešava se da deca ne prihvataju usvojeno dete”²⁷).

Takođe, u pojedinim lokalnim sredinama navode se i teškoće dece čiji se roditelji nalaze na radu u inostranstvu. Deca iz takvih porodica najčešće ostaju u zemlji sa bakama i dekama, lišena roditeljske ljubavi i podrške.

© UNICEF Srbija / Kevin Brown

4 Deca žrtve zlostavljanja, zanemarivanja, iskorišćavanja i nasilja

Nacionalni plan akcije za decu

VI prioritet: Zaštita dece od zlostavljanja, zanemarivanja, iskorišćavanja i nasilja

Nacionalni plan akcije za decu je konstatovao da se od početka devedesetih godina za učestalost zloupotrebe i zapostavljanja dece znatno više zna, da je broj evidentiranih slučajeva naglo porastao nakon 2001. godine, kao i da su nedovoljna senzibilisanost celokupne javnosti i nedovoljno znanje profesionalaca prepreka za efikasniju sistemsku zaštitu.

Kažnjavanje batinama i dalje je uobičajeni deo vaspitanja, disciplinovanja i podizanja dece u Srbiji²⁸

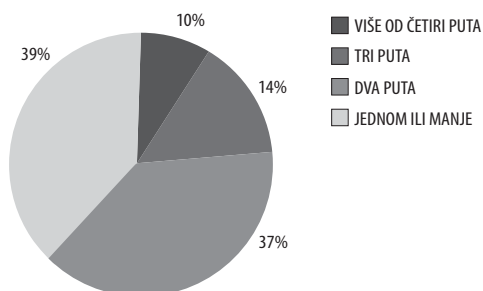
Iako se kažnjavanje batinama smatra društveno neprihvatljivim i ne posebno efikasnim načinom disciplinovanja, ne smatra se škodljivim za decu. Nalazi studije o ranom razvoju dece pokazuju da značajan broj roditelja kažnjava decu batinama, koristeći ponekad i šibu. Prema ovom istraživanju, u porodicama sa malom decom (do 6 godina starosti) blizu 40% roditelja je udarilo dete u toku nedelje koja je prethodila intervjuu, a svaki peti među njima je koristio šibu ili prut. U Beogradu ovaj procenat prelazi 50%, a među Romima iznosi 64%. Kada izuzmemo bebe i sasvim malu decu, koje roditelji verovatno ne tuku, ovaj procenat je još veći.

²⁷ Ibid.

²⁸ Ibid.

Paralelno istraživanje u fokus grupama pokazuje da ne postoje značajan društveni pritisak i osuda ovakvog načina disciplinovanja dece. Naime, učesnici fokus grupa priznaju da se ne bi mešali čak i kada bi znali da njihovi susedi tuku decu.

Grafikon14 Koliko puta ste udarili svoje dete u toku protekle nedelje

Kako deca definišu nasilje i zlostavljanje

Nasilje je fizička radnja zbog koje i duša trpi

Zlostavljanje je kljucanje u zdrav mozak

Izazivanje straha je isto zlostavljanje

Nasilje je kad teraš nekoga da upiše muzičku školu, a on bi voleo da se bavi sportom

Čitanje mog dnevnika je nasilje

Psihičko, ono se ne vidi, ali najviše boli

Mi ne znamo šta se dešava, jer se o tome ne priča

Roditelj kaže: Dok sam te tukao, bio si najbolji

UNICEF, *Predstave i razmišljanja dece o zlostavljanju*, Beograd, novembar 2005.

Predstave i razmišljanja dece o zlostavljanju²⁹

Najvažniji rezultati istraživanja *Predstave i razmišljanja dece o zlostavljanju* pokazuju:

- da deca razlikuju fizičko, psihičko i seksualno nasilje,
- da se psihičko i fizičko nasilje se ne mogu odvojiti,
- da deca u potpunosti prepoznaju vršnjačko nasilje, da nasilje u porodici ne žele da identifikuju kao prisutno u sopstvenoj sredini, dok seksualno zlostavljanje ne umeju precizno da definišu,
- da većina dece veruje da svako drugo dete preživljava neku vrstu zlostavljanja, a da 10% preživljava teške oblike zlostavljanja,
- da su zlostavljači najčešće odrasli, češće stariji muškarci i dečaci,
- da se među faktorima koji doprinose zlostavljanju izdvajaju neadekvatan stav odraslih (društva) prema deci, patrijarhalno vaspitanje i tradicionalne rodne uloge,
- da deca često prećutkuju zlostavljanje jer smatraju da im odrasli da ne veruju i da im službe za zaštitu dece nisu naklonjene.

Batine nisu nestale ni iz škola³⁰

Istraživanje *Škola bez nasilja – ka sigurnijem i podsticajnijem okruženju za decu* ukazalo je na zabrinjavajuće visok stepen različitih oblika nasilja u školama u Srbiji. Nasilje je definisano ne samo kao fizički već i kao verbalni čin kojim se namerno želi „povrediti, uplašiti ili osramotiti“.

²⁹ UNICEF, *Predstave i razmišljanja dece o zlostavljanju*, kvalitativno istraživanje u sedam opština sa decom i mladima od 10–19 godina, Beograd, novembar 2005.

³⁰ Najvažniji nalazi studije dr Dijana Plut i dr Dragan Popadić, *Škola bez nasilja – ka sigurnom i podsticajnom okruženju za decu*, UNICEF, Institut za psihologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu, Beograd, jul 2006. (neobjavljeno). Ispitano je 26 947 učenika i 3 937 odraslih iz 50 osnovnih škola.

Različiti indikatori ukazuju na to da je najmanje četvrtina dece u osnovnim školama izložena nasilnom ponašanju vršnjaka, a da je prema različitim pokazateljima između 5% i 10% dece veoma ugroženo

Najčešći oblici vršnjačkog nasilja jesu vređanje, širenje laži o „žrtvi”, udaranje i pretnje. Većina nasilnika potiče iz iste škole kao i žrtve, a izloženost vršnjačkom nasilju ne razlikuje se značajno ni po polu ni po uzrastu.

Iako značajan broj nastavnika i drugog školskog osoblja smatra da je nasilno ponašanje u školama problem, ukrštanje njihovih odgovora na pojedina pitanja sa odgovorima učenika pokazuje da „odrasli” potcenjuju problem vršnjačkog nasilja u školama.

Nasilnom ponašanju nastavnika izloženo je gotovo svako treće dete u Srbiji. Značajan broj dece je i fizički kažnjavao

„Čak 17% učenika izjavljuje da ih je nastavnik bar jednom u poslednja tri meseca udario, povukao za kosu ili uši, dok je 8% učenika navelo da im je neko od nastavnika pretio.” Za nemali broj onih koji su doživeli „fizičko disciplinovanje” ono je svakodnevna pojava (svako peto dete među fizički kažnjavanom decom). Polovina odraslih ispitanika svesna je da ima nasilnih nastavnika i da se u njihovoj školi nasilno ponaša bar jedno do dvoje kolega.

Nasilno ponašanje učenika prema nastavnicima takođe nije zanemarljiv problem

Svaki četvrti nastavnik smatra da su zabrinjavajuće razmere verbalne agresivnosti učenika, dok 12% tvrdi da i fizički napadi predstavljaju ozbiljan problem. Učenici procenjuju da je rasprostranjenost verbalnog nasilja učenika prema nastavnicima još veća.

© UNICEF Srbija / Zoran Jovanović/Maccek

Izjava direktora jedne škole, prema tvrdnji učesnika participativnog istraživanja u fokus grupi:

Lepo sam im rekao da mi šalju samo najteže slučajeve, ne mogu ja da bijem sve redom

UNICEF, *Siromaštvo sa mnogo lica*, Beograd, 2004.

Nastavnici i školsko osoblje veruju da je porodica najvažniji činilac koji utiče na nasilno ponašanje, a da je odgovornost škole manje važan faktor i da ne doprinosi povećanom nasilju učenika

Najveći broj nastavnika ipak smatra da se angažovanjem škole može smanjiti nasilje i to pre svega boljom komunikacijom sa roditeljima i razvijanjem veština nenasilne komunikacije. Indikativno je da se značajan broj nastavnika (40%) opredelio i za kažnjavanje nasilnika, kao represivnu meru za smanjenje nasilja, dok su preventivne mere dobile značajno manju podršku.

5 Ostale potencijalno ugrožene grupe

5.1 Rodni aspekt

Prema Ustavu i zakonima u Srbiji žene i muškarci su izjednačeni. Jedan broj pokazatelja, međutim, naročito u domenu statusa na tržištu rada, jasno ukazuje na nepovoljniji položaj

žena.³¹ Veliki deo navedenih razlika proizilazi iz tradicionalnog položaja žene u društvu i naročito iz tradicionalne uloge žene u porodičnom životu. Osnov za ove razlike stvara se u najranijem detinjstvu.

Pojedini nalazi istraživanja o ranom razvoju dece pokazuju da su i danas u Srbiji delimično prisutni različiti modeli socijalizacije devojčica i dečaka u najranijem uzrastu, koji utiču na podelu ulogu kasnije u životu.³²

- U patrijarhalnim ruralnim porodicama i porodicama koje žive u udaljenim naseljima manje se iskazuju emocije prema muškoj deci, a istovremeno se muškoj deci pridaje veći značaj – u njih se više investira i od njih se više očekuje u budućnosti.
- Direktno emocije se više pokazuju prema devojčicama, sa obrazloženjem da je njihova priroda takva i da nije dobro pokazivati emocije prema muškoj deci.
- Stavovi o učenju ženske dece „kućnim” obavezama su podeljeni. Dok jedan broj roditelja smatra da ih treba učiti od malena, drugi ih štite „dok su u roditeljskoj kući – dovoljno će se naraditi u životu”.

Porodični model u kojem deca odrastaju jasno usmerava i oblikuje buduću ulogu devojčica i dečaka³³

Ja jesam ravnopravna, ali manje od brata

UNICEF, *Predstave i razmišljanja dece o zlostavljanju*, Beograd, 2005.

U 92% porodica sa malom decom (uzrasta do 6 godina) primarno majke brinu o deci, nezavisno od lokacije, materijalnog položaja i karakteristika domaćinstva. One provode i najviše vremena sa decom. Često čak ni zaposlenim majkama niko ne pomaže i to se prihvata kao normalno stanje koje niko ne preispituje. Iako su neki očevi uključeni u različite aktivnosti koje su povezane sa decom, oni se ipak najčešće igraju sa decom ili ih šetaju. Podela uloga je jasna i precizna. Čak i u sferi kažnjavanja. Majke su te koje najčešće kažnjavaju decu, ali se deca više plaše očeva.

5.2 Deca iz porodica izbeglica i raseljenih lica

U poslednjih desetak godina sprovedena su brojna istraživanja o položaju izbeglih i raseljenih lica koja dokumentuju njihovu tešku materijalnu situaciju, ali i socijalnu isključenost³⁴. Među decom iz ove subpopulacije u najtežem položaju su deca koja žive u kolektivnim centrima.

I podaci istraživanja ranog razvoja dece dokumentuju težak položaj domaćinstava izbeglih i raseljenih lica sa decom od 0 do 6 godina starosti:³⁵

- Domaćinstva izbeglih i raseljenih lica sa mladom decom žive u lošijim stambenim uslovima. Čak 41% ovih domaćinstva su podstanari (u odnosu na 12% u ukupnoj populaciji) što iziskuje značajne materijalne izdatke.
- U ishrani dece iz ovih domaćinstava opaža se značajno izostajanje voća i mesa

³¹ Stope nezaposlenosti žena su značajno više, one duže čekaju na posao i teže se zapošljavaju, imaju niže plate, dominantne su u manje profitabilnim granama i sektorima, manje su zastupljene u politici, na rukovodećim pozicijama i među preduzetnicima. Kao rezultat akumuliranih razlika u starosti penzije žena su u proseku niže.

³² UNICEF, *Studija o ranom razvoju dece*, Beograd, 2005. (neobjavljeno)

³³ Ibid.

³⁴ Ekonomski institut, *Izveštaj o humanom razvoju: Jugoslavija 1997*, Beograd, 1998. i UNDP, *Izveštaj o humanom razvoju Srbija 2005: Snaga različitosti*, Beograd, 2005.

³⁵ UNICEF, *Studija o ranom razvoju dece*, Beograd, 2005. (neobjavljeno)

- Preko 2/3 roditelja iz domaćinstava izbeglica i raseljenih lica ocenjuje svoje materijalno stanje kao loše ili veoma loše (subjektivno siromaštvo)
- Roditelji se manje igraju sa decom, manje im čitaju knjige i pevaju dečije pesmice
- Roditelji češće viču na decu
- Deca ređe pohađaju predškolske institucije, najčešće zbog nedostatka finansijskih sredstava

Diskriminacija je izražena u kontekstu problema dece raseljene sa Kosova i lica izbeglih iz Hrvatske i Bosne. Deca navode da im smeta što ih druga deca zovu Šiptarima i ne žele da se druže sa njima.

UNICEF, *Siromaštvo sa mnogo lica*, Beograd, 2004.

© UNICEF Srbija / Tomislav Peremek

5.3 Siromaštvo sredine, regionalne razlike i razlike selo–grad, nerazvijene opštine

Siromaštvo je i među domaćinstvima sa decom najprisutnije na selu i u manje razvijenim regionima

Kao što je već ukazano, siromaštvo dece je znatno rasprostranjenije među ruralnom populacijom, naročito u regionima jugoistočne i zapadne Srbije. Za ova područja karakteristični su i lošiji uslovi stanovanja, veća udaljenost domaćinstava od relevantnih institucija, lošija infrastrukturna i komunalna opremljenost naselja (putevi, vodosnabdevanje, električna energija itd.).

Deca koja žive na selu i u najnerazvijenijim delovima Srbije potencijalno su izložena riziku socijalne isključenosti ne samo zbog nedostatka dohotka i niske potrošnje već i usled tzv. si-

romaštva sredine. I *Nacionalni plan akcije za decu* ukazuje: „Poseban oblik siromaštva dece sa specifičnim uticajem na svakodnevni život i razvoj dece i prenošenje siromaštva između generacija predstavlja siromaštvo sredine, tj. odsustvo socijalno-kulturne infrastrukture. Ono se ogleda i u nedostupnosti društvenih službi (zdravstvene usluge, socijalna zaštita, obrazovanje, kultura za decu itd.)”³⁶

Deca putuju nekada i po 16 km do škole, ponekad kroz šumu i putevima bez trotoara, često i po mraku. I kada postoji redovni saobraćaj, nisu svi roditelji u mogućnosti da ga plaćaju. Deci koja dugo putuju do škole ne ostaje dovoljno vremena za učenje, često dolaze blatnjava u školu, moraju rano da ustaju... Deca koja žive udaljena od škole, po završetku časova ne mogu da ostanu i da se igraju sa drugarima iz razreda, roditelji koji rade ostavljaju ih same po ceo dan...

Mi spremimo kamenje, pa kad idemo u školu, teramo vuka kad ga vidimo

UNICEF, *Siromaštvo sa mnogo lica*, Beograd, 2004.

³⁶ Republika Srbija, *Nacionalni plan akcije za decu*, Beograd, februar 2004, str. 11

Ponekad tek analiza podataka na nivou opština otkriva probleme koji se na nacionalnom nivou samo naslućuju:

- Smrtnost odojčadi u pojedinim opštinama je značajno iznad republičkog proseka:
 - ♦ Među najnerazvijenijim opštinama, pojedine opštine (na primer Medveđa, Bojnik i Bosilegrad) imaju vrlo visok nivo mortaliteta odojčadi (posmatrano na nivou trogodišnjeg proseka u periodu 2002–2004, stope mortaliteta odojčadi u ovim opštinama iznose približno 29, 20 i 15‰, a u Srbiji 9‰).
- Između opština postoje značajne razlike i u obuhvatu dece obrazovanjem. Tako na primer:
 - ♦ U opštinama Trgovište, Medveđa i Preševo, koje spadaju u 12 najnerazvijenijih opština u Srbiji,³⁷ stopa pohađanja osnovne škole je za preko deset procentnih poena niža od republičkog proseka.
 - ♦ U opštinama Žagubica, Trgovište i Tutin, koje takođe spadaju među 12 najnerazvijenijih opština u Srbiji, stope pohađanja srednje škole iznose između 35,7 i 38,8% (u odnosu na 76,4% u Srbiji).
- Analiza stanja dece u opštinama koje su izradile lokalne planove akcije otkriva:
 - ♦ U Kragujevcu 95% dece iz porodica korisnika socijalne pomoći/MOP-a nije uključeno u predškolske programe, a najveći broj dece prekida školovanje tokom ili odmah po završetku osnovne škole.³⁸
 - ♦ U Sjenici se, na evidenciji *Opštinskog udruženja za pomoć djeci i osobama ometenim u razvoju*, nalazi 25 petoro dece, dok Centar za socijalni rad raspolaže podacima za jedanaestoro. Pojedine analize ukazuju da je ovaj broj znatno veći (čak i do 200 dece sa različitim vrstama smetnji).³⁹
 - ♦ U opštini Pirot predškolskim obrazovanjem je obuhvaćena trećina dece, a preko 100 dece nije upisano zbog nedostatka prostora.⁴⁰
 - ♦ Anketa među decom koja pohađaju specijalnu školu „Mladost” u Pirotu pokazuje da je 70% dece romske nacionalnosti, da 2/3 dece živi u porodicama u kojima su roditelji nezaposleni i bez redovnih prihoda, a preko polovine u domaćinstvima sa pet ili više članova.⁴¹

Deca iz izolovanih naselja

- U domaćinstvima sa decom mlađeg uzrasta koja žive u izolovanim naseljima roditelji ređe čitaju deci i ređe se igraju sa njima.
- Kao mere kažnjavanja češće nego u proseku koriste se vika i fizičko kažnjavanje.
- Procenat dece koja pohađaju jaslice ili vrtić je izuzetno nizak – svega 9%. Takođe, značajan broj roditelja (28%) izjavljuje da ima probleme da dobije odgovarajuće zdravstvene usluge, prvenstveno zbog velike udaljenosti zdravstvenih ustanova.

UNICEF, *Studija o ranom razvoju dece*, Beograd, 2005. (neobjavljeno)

³⁷ Prema Zakonu o nedovoljno razvijenim područjima Republike Srbije (Službeni glasnik RS br. 53/95)

³⁸ Rezultati anketnog istraživanja Centra za socijalni rad Kragujevac kojim je obuhvaćeno više od 60% dece korisnika MOP-a, grad Kragujevac *Lokalni plan akcije za decu – Kragujevac po meri dece*, str. 10

³⁹ Opština Sjenica *Lokalni plan akcije za decu – Sjenica po meri dece*, april 2005, str. 21

⁴⁰ Opština Pirot *Lokalni plan akcije za decu – Pirot po meri dece*, mart 2005, str. 23

⁴¹ Ibid, str. 32

5.4 Deca koja rade

Deca u Srbiji uglavnom ne rade. Prema rezultatima istraživanja dečijeg siromaštva u Srbiji, deca osnovnoškolskog uzrasta su uglavnom izdržavana lica. Međutim, postoje značajni „džepovi” isključenosti kojima treba posvetiti posebnu pažnju. U uzrastu od 15 do 18 godina, procenat dece koja su na tržištu radne snage, tj. koja se više ne školuju, iznosi približno 22%. Ovaj procenat je značajno viši među siromašnom (33,5%) i posebno među romskom decom (90%). Preliminarni rezultati istraživa-

nja MICS3, međutim, dokumentuju da je približno 4% dece uzrasta do 15 godina (7% Roma i 9% od 20% najsiromašnijih) uključeno u neku vrstu radne aktivnosti izvan domaćinstva.

Participatorno istraživanje *Siromaštvo sa mnogo lica* otkriva da mnoga deca sa sela pomažu roditeljima na njivi ili oko stoke, uz napomene istraživača da ima slučajeva kada deca zbog toga ne idu u školu ili je čak napuštaju. Istraživanje je takođe utvrdilo da jedan broj dece učestvuje u prošnji i samostalnoj prodaji robe, ponekad i švercovane.⁴²

⁴² UNICEF *Siromaštvo sa mnogo lica – Istraživanje siromaštva dece u Srbiji*, Beograd, 2004, str. 32

5

POLITIKA PREMA DECI

1 Na centralnom nivou

Prvi i svakako ključni izazov u borbi protiv siromaštva i socijalne isključenosti dece je postavljanje ovog cilja visoko na agendi Vlade Republike Srbije. Ekonomski razvoj ne vodi uvek smanjenju siromaštva i poboljšanju položaja dece. Naprotiv, zemlje u regionu koje prolaze kroz period tranzicije ka tržišnoj ekonomiji suočavaju se sa povećanjem dispariteta. Ovaj Izveštaj pokazuje da čak i osnovno obrazovanje nije dostupno za svu siromašnu i socijalno isključenu decu. Da bi se izbeglo stvaranje nove generacije neobrazovanih i siromašnih, mora da se osmisli sprovede inkluzivna politika koja je posebno usmerena na siromašnu i isključenu decu. U Srbiji su posebno isključena deca Roma, siromašna deca, deca bez roditeljskog staranja, deca sa smetnjama u razvoju, deca koja su žrtve zlostavljanja i zanemarivanja ili trafikiranja i prostitucije.

Unapređenje položaja dece zavisice od nivoa prioriteta koji ce ovaj cilj dobiti među brojnim reformskim ciljevima zemlje u tranziciji. Neo-

phodno je da se što pre započne sa procesom senzibilisanja celokupne javnosti, sa stvaranjem adekvatne baze podataka na osnovu koje ce se formulisati odgovarajuća politika prema deci, kao i praćenje efekata te politika.

Tokom proteklih godina usvojeni su značajni zakoni i osmišljeni brojni programi. Najveći izazov je međutim da ovi zakoni i programi budu i implemetirani i to tako da dopru i do najugroženije dece, pošto su reforme upravo i najznačajnije za poboljšanje njihovog položaja. **Uzroci isključenosti** moraju da se identifikuju kroz participatorna istraživanja, kao i putem **dijaloga** između najugroženijih i onih koji obezbeđuju usluge, na lokalnom, regionalnom i centralnom nivou.. Neophodno je takođe uspostaviti i **mehanizme inkluzije** za premošćavanje prepreka koje onemogućavaju da svi potencijalni korisnici ostvare pristup uslugama. Sistem treba da postane inkluzivan, da omogući osnaživanje kapaciteta onih koji pružaju usluge, kao i promenu stavova prema korisnicima. Oni koji pružaju usluge moraju da prihvate odgovornost i za usluge koje pružaju i za inkluziju svakog deteta.

Jedan od ključnih problema u borbi protiv siromaštva i socijalne isključenosti dece, i na nacionalnom i na lokalnom nivou, može se identifikovati u sferi uspostavljanja multisektorske koordinacije, saradnje i zajedničkog delovanja odgovarajućih tela. Na primer, sektori obrazovanja, zdravstva i socijalne zaštite treba blisko da saraduju na otkrivanju problema koji se tiču dece i da koordinirano rade na pronalaženju rešenja. U periodu tranzicije, kada se istovremeno prolazi kroz reforme u gotovo svim oblastima, međusektorska saradnja nije dovoljno funkcionalna i predstavlja prepreku za rešavanje multidimenzionalnih problema. Otuda jedan od prioriteta u borbi protiv siromaštva mora da bude i jačanje uloge i značaja odgovarajućih međusektorskih tela, kao što su Savet za prava deteta na nacionalnom nivou i međusektorski saveti na lokalnom nivou.

Izazovi su i u domenu stvaranja budžetskog prostora za reforme i posebne programe za inklu-

ziju dece, u domenu razvoja i održavanja baze podataka o ugroženosti dece, razvoja odgovarajućih kontrolnih mehanizama, kao i adekvatnih mehanizama za monitoring i evaluaciju, u domenu stvaranja uslova za obezbeđenje participacije dece, senzibilizacije i jačanja kapaciteta državne administracije i društva u celini za borbu protiv diskriminacije i socijalne isključenosti.

U 2007. godini, četiri godine nakon donošenja *Nacionalnog plana akcije za decu*, vreme je ne samo da se sagleda do koje su mere ispunjeni postavljeni ciljevi već i da se oni preispitaju i redefinišu u skladu sa promenama koje su u međuvremenu nastale.

Za stvaranje Srbije po meri deteta neophodno je da se rešavaju krucijalni problemi u sferi obrazovanja, zdravstva i socijalne zaštite. U svakoj ovoj oblasti potrebno je hitno delovanje. **Šanse propuštene u detinjstvu su propuštene zauvek.**

1.1 Obrazovanje

Nacionalni plan akcije za decu

II prioritet: Kvalitetno obrazovanje za svu decu

Nacionalni plan akcije za decu je kao strateške ciljeve u oblasti obrazovanja formulisao:

- povećanje izdvajanja za obrazovanje,
- povećanje obuhvata dece kvalitetnim predškolskim obrazovanjem, sa posebnim merama za uključivanje dece iz neobuhvaćenih grupa,
- obuhvat sve dece kvalitetnim osnovnim obrazovanjem,
- obezbeđivanje uslova da se sva deca koja završe osnovnu školu upišu u srednju školu i

završe je te da se razvije obrazovni koncept koji se zasniva na ljudskim pravima dece,

- stvaranje škole po meri dece.

Prema *Izveštaju o implementaciji strategije za smanjenje siromaštva*,⁴³ u 2005. godini je nastavljena reforma obrazovanja – revidirani su nastavni planovi i programi za niže razrede osnovne škole, realizovani su programi obuke i seminari za nastavno osoblje,⁴⁴ podržan je jedan broj projekata za unapređenje obrazovanja Roma, u skladu sa *Akcionim planom za unapre-*

⁴³ Vlada Republike Srbije *Prvi izveštaj o implementaciji za smanjenje siromaštva u Srbiji*, Beograd, 2005, s. 68–72

⁴⁴ Seminari i obuke za primenu aktivnih metoda nastave, školsko razvojno planiranje, za izvođenje nastave stranog jezika u mladim razredima, za nastavu građanskog vaspitanja, opisno ocenjivanje za učitelje prvog razreda, za nastavnike istorije za primenu evropske dimenzije u nastavi

đenje obrazovanja Roma u Srbiji, koji je donet početkom 2005. godine.

Sredinom 2005. godine usvojena je i *Strategija Ministarstva prosvete i sporta za period 2005–2010. godine*.⁴⁵ Vlada je usvojila i prednacrt *Zakona o predškolskom obrazovanju i vaspitanju*. U skladu sa NPA, pripremni predškolski program postao je obavezan od školske 2006/07. godine. Programom u trajanju od četiri sata dnevno, najmanje šest meseci u godini pred polazak u školu, planirano je budu obuhvaćena sva deca odgovarajuće starosti. Pohadanje programa je obavezno i besplatno. Ukoliko ne postoji mogućnost za organizovanje predškolske grupe u mestu prebivališta deteta, lokalna samouprava je obavezna da obezbedi prevoz do najbližeg vrtića ili škole u kojoj se realizuje pripremni predškolski program.

U skupštinskoj proceduri je i nacrt *Strategije srednjeg stručnog obrazovanja*, čije bi sprovođenje trebalo da omogućiti usklađivanje sistema stručnog obrazovanja sa potrebama privrede. Planirano je i utvrđivanje nivoa, karaktera i trajanja stručnog obrazovanja i osposobljavanja u skladu sa Međunarodnom klasifikacijom obrazovanja (ISCED1997).⁴⁶

Započeta je i realizacija projekata za razvoj kapaciteta škola i nastavnog osoblja u oblastima demokratizacije i decentralizacije obrazovanja, inkluzivnog obrazovanja, prevencije trgovine ljudima, zaštite prava dece (ombudsman), prevencije prestupničkog ponašanja učenika, kao i projekti za stvaranje sigurne i podsticajne sredine u školi. U pripremi je i *Obrazovna strategija za osobe sa posebnim potrebama*.

U toku 2005. godine, za obrazovanje je izdvojeno 3,9% BDP-a. Prema *Nacionalnom*

investicionom planu za 2006–2007. godinu, koji je nedavno usvojila Vlada Republike Srbije, predviđeno je da se u obrazovanje na svim nivoima uloži približno 55 miliona evra. Najveći deo ovih sredstava uložiće se u investiciona ulaganja i nabavku opreme (preko 32,5 miliona evra), za kupovinu računara (12,6 miliona evra), za stručno usavršavanje nastavnika (2 miliona evra), za izgradnju sportskih terena i fiskulturnih sala (7,5 miliona evra).⁴⁷

Pomaci koji su poslednjih godina ostvareni, iako svakako predstavljaju kretanje u dobrom pravcu, nisu otklonili brojne izazove u oblasti obrazovanja, a pre svega one u domenu obrazovanja dece iz marginalizovanih grupa, dece koja žive u udaljenim naseljima, dece sa smetnjama u razvoju. Istraživanja prezentirana u ovom izveštaju pokazuju da siromašna deca, romska deca iz romskih naselja i deca iz izolovanih naselja ređe pohađaju predškolske institucije i da u većem procentu nisu obuhvaćena obaveznim osnovnim obrazovanjem. Preliminarni rezultati istraživanja MICS3 ukazuju na to da predškolskim obrazovanjem nije obuhvaćeno **preko 90% najsiromašnije i 96% romske dece. Svega 13% romske dece završi osnovnu školu.**

⁴⁵ *Strategija Ministarstva prosvete i sporta*, Beograd, maj 2005.

⁴⁶ Bilten o primeni *Strategije za smanjenje siromaštva u Srbiji*, Ministarstvo prosvete i sporta: *Obrazovani su bogatiji*, bilten broj 6, april 2006, str. 5

⁴⁷ *Nacionalni investicioni plan za period 2006–2007. godine*, str. 73

Među najsiromašnijim slojevima društva, manje od dve trećine dece pohađa srednju školu, a među romskom decom iz romskih naselja srednju školu pohađa svega 4,8% devojčica i 12,2% dečaka. Niži obuhvat dece obrazovanjem uočljiv je i u pojedinim nerazvijenim opštinama. Deca koja do škole moraju da pešače

po desetak i više kilometara suočavaju se sa posebnim teškoćama. Istraživanja ukazuju i na manji obuhvat obrazovanjem dece sa smetnjama u razvoju, kao i na postojanje otpora prema njihovom uključivanju u redovne škole. U školi su diskriminirana romska i deca sa smetnjama u razvoju.

NAJVAŽNIJI IZAZOVI

- Obezbeđivanje potpunog obuhvata siromašne dece, romske dece i dece u udaljenim naseljima predškolskim i osnovnim obrazovanjem, kao i nastavak njihovog školovanja na višim nivoima obrazovanja.
- Širenje svesti o značaju razvoja deteta u ranom detinjstvu, i među vaspitačima i među roditeljima.
- Razvoj interkulturalnog obrazovanja koje ima suštinski značaj za učenje i razumevanje drugih kultura kao i za borbu protiv diskriminacije pojedine dece.
- Usklađivanje obrazovanja sa potrebama, mogućnostima i interesovanjima dece, kao preduslov da se sva deca uključe u obrazovne procese i posebno za smanjenje broja onih koji odustaju od školovanja.
- Optimizacija mreže škola i poboljšanje uslova rada i kvaliteta obrazovanja u malim seoskim školama.
- Kreiranje posebnih programa za uključivanje dece koja su napustila školovanje.
- Unapređenje kvaliteta obrazovanja kroz primenu interaktivnih nastavnih metoda.
- Preuzimanje odgovornosti centralne i lokalnih vlasti i nastavnika za inkluziju i uspeh u učenju sve dece.
- Obezbeđivanje participatornog monitoringa učenja i postignuća tokom školovanja.

Obrazovanje je ključna oblast koja treba da omogući izlazak iz začaranog kruga međugeneracijskog siromaštva i socijalne isključenosti. Među siromašnima je najviše domaćinstava u kojima su odrasli članovi bez obrazovanja i upravo iz tih domaćinstava deca ređe pohađaju predškolske institucije i češće odustaju od školovanja, naročito nakon sticanja osnovnog obrazovanja. Koliko dosadašnje promene u sferi obrazovanja zaista omogućavaju da se sva deca uključe u obrazovne procese?

Najpre, postoji rizik da deca iz siromašnih i socijalno isključenih grupa ne budu obuhvaćena obaveznim predškolskim obrazovanjem pred polazak u školu, na isti način na koji nisu obuhvaćena ni osnovnim obrazovanjem, koje je takođe obavezno. A upravo za ovu decu je najvažnije da budu dobro pripremljena za polazak u školu, pošto često u porodičnom krugu, u po-

ređenju sa svojim vršnjacima, nemaju dovoljnu podršku za sticanje odgovarajućih predznanja.

Drugo, za isključenu decu nije dovoljno da budu uključena u predškolske institucije samo neposredno pred polazak u školu. Uključivanje ove dece u predškolske institucije u ranijem uzrastu može da im pomogne da se bolje pripreme za školu ali im daje i jednake životne šanse kao i drugoj deci. Ovo je od posebnog značaja za decu kojoj srpski nije maternji jezik. Predškolsko obrazovanje je takođe važno kao uvod u sticanje znanja o drugim kulturama i u uspostavljanje višeg nivoa razumevanja između dece i roditelja koji potiču iz različitih kulturnih sredina.

Treće, neizvesno je na koji način će se obezbediti pohađanje predškolskih institucija za decu iz udaljenih i izolovanih naselja. Da li je realno da će siromašne lokalne samouprave uspeti da

ispune obavezu da obezbede prevoz za predškolsku decu, kada imamo u vidu da neke od njih nisu uspele da reše ni problem đaka pešaka?

Svi ovi rizici upućuju na potrebu da se implementiraju posebni programi za potpuniji obuhvat siromašne dece, dece nacionalnih manjina i dece koja žive u udaljenim naseljima, kako bi i ona imala korist od kvalitetnog predškolskog obrazovanja. Kada bi se formulisao ambiciozni plan koji bi u naredne tri godine omogućio da se u predškolsko obrazovanje uključi 80% dece koja su danas izvan ovog sistema to bi se moglo označiti kao najznačajnija intervencija sa višestrukim efektima za inkluziju dece u najranijem uzrastu.

U sferi osnovnog obrazovanja prioritet je svakako unapređenje kvaliteta obrazovanja kroz primenu interaktivnih nastavnih metoda i usklađivanje obrazovanja sa potrebama, mogućnostima i interesovanjima dece, što je jedan od preduslova da se sva deca uključe u obrazovne procese i posebno da se smanji broj onih koji odustaju od školovanja. Optimizacija mreže škola te poboljšanje uslova rada i kvaliteta obrazovanja u malim seoskim školama takođe treba da omoguće da obrazovne usluge budu dostupne svakom detetu.

Izdvajanje preko 55 miliona evra iz *Nacionalnog investicionog plana*,⁴⁸ najvećim delom za

investiciona ulaganja i opremanje škola, daje nadu da bi u naredne dve godine moglo da se, barem delimično, obezbedi prevazilaženje hendikepa siromašnih sredina.

Kreiranje posebnih programa za uključivanje dece koja su napustila školovanje, koji bi istovremeno omogućili i sticanje kvalifikacija za prvo zaposlenje i odvajanje od obrazovanja za odrasle, takođe predstavlja izazov, ali se taj izazov za sada nalazi izvan fokusa reformskih napora.

Najzad, reforma srednjeg obrazovanja koja će deci zaista otvoriti perspektive za zapošljavanje, neophodna je i kao motiv za decu da ne napuštaju školovanje i na nižim nivoima obrazovanja. Posebni programi za stipendiranje siromašne i socijalno isključene dece sasvim sigurno predstavljaju „kariku koja nedostaje” i bez koje se ne može očekivati veći obuhvat vulnerabilnih grupa srednjim obrazovanjem.

Da bi sva deca bila obuhvaćena kvalitetnim obrazovanjem, nije dovoljno samo donošenje odgovarajućih zakona. Država koja je ratifikovala *Konvenciju o pravima deteta*, kao što je to slučaj sa Srbijom, preuzela je obavezu prema svakom detetu u zemlji i mora odlučnije da sprovodi reforme, uz posebne mere i aktivnosti usmerene na decu iz neobuhvaćenih grupa.

⁴⁸ Ibid.

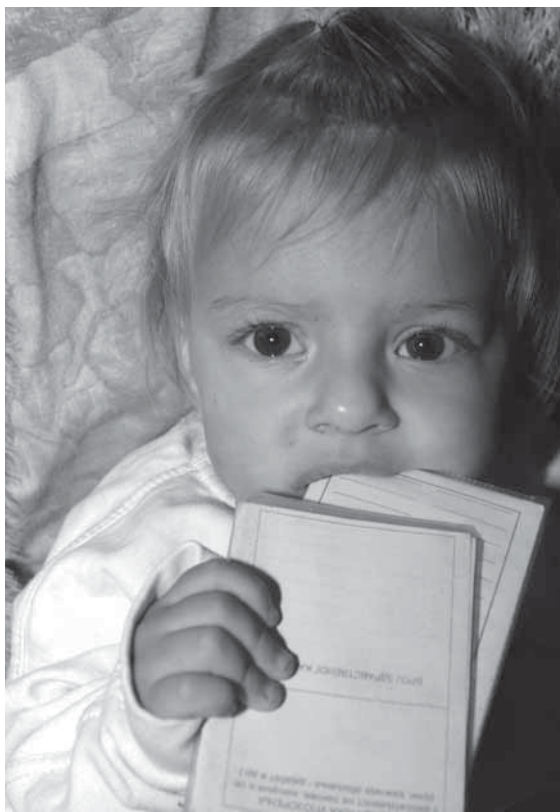
1.2 Zdravstvo

Nacionalni plan akcije za decu

III prioritet: Bolje zdravlje za svu decu

Nacionalni plan akcije za decu formulisao je sledeće strateške ciljeve u oblasti zdravstva:

- omogućavanje zdravog i bezbednog početka života za svu decu,
- stvaranje uslova za optimalan razvoj svakog deteta,
- promociju zdravlja među mladima i adolescentima.

© UNICEF Srbija / Zoran Ivanović Matcsek

Prema *Izveštaju o implementaciji strategije za smanjenje siromaštva*⁴⁹ u 2005. godini, usvajanje i sprovođenje *Strategije reforme sistema zdravstvene zaštite sa akcionim planom, Nacionalne strategije za borbu protiv HIV/AIDS-a, Strategije javnog zdravlja, Nacionalnog programa zdravstvene zaštite od tuberkuloze* i brojnih drugih dokumenata treba da omogući poboljšanje dostupnosti zdravstvene zaštite za isključene populacione grupe i smanjenje nejednakosti. Nastavljene su i reformske aktivnosti na restrukturiranju zdravstvenih ustanova, nastavljen je razvoj paketa osnovnih zdravstvenih usluga, promena načina finansiranja davalaca usluga i dalji razvoj informacionog sistema javnog zdravlja. Izrađena je i sprovodi se *Strategija za unapređenje zdravlja mladih*, a ekspertska grupa za mlade bavi se unapređenjem rada postojećih savetovaništva za mlade i iniciranjem uspostavljanja novih savetovaništva.

Krajem 2005. godine donet je *Zakon o zdravstvenoj zaštiti*. U članu 25. ovog zakona stoji: „Svako dete do navršениh 18 godina života ima pravo na najviši mogući standard zdravlja i zdravstvene zaštite.”⁵⁰

Na osnovu *Akcionog plana za zdravlje Roma* Vlade Republike Srbije odabrano je 30 projekata za očuvanje i unapređenje zdravlja Roma.⁵¹

Izrađena je i *Nacionalna strategija za prevenciju zloupotrebe droga*, sa akcionim planom, koja se nalazi u fazi javne rasprave.

⁴⁹ Vlada Republike Srbije, *Prvi izveštaj o implementaciji strategije za smanjenje siromaštva u Srbiji*, Beograd 2005, str. 64–67.

⁵⁰ *Zakon o zdravstvenoj zaštiti*, „Službeni glasnik RS” 107/2005.

⁵¹ Među projektima se nalaze i oni koji treba da omoguće unapređenje zdravlja usta i zuba kod romske dece, vakcinaciju dece koja do sada nisu bila obuhvaćena vakcinacijom ili nisu uopšte registrovana u zdravstvenim ustanovama i lečenje od parazitarnih i zaraznih bolesti (Bilten o primeni Strategije za smanjenje siromaštva u Srbiji, *Ministarstvo zdravlja: Odabrani projekti namenjeni očuvanju i unapređenju zdravlja Roma*, bilten broj 7, avgust 2006, str. 6).

Ministarstvo zdravlja i Republički zavod za zdravstveno osiguranje podržali su projekat *Imunizacija dece iz marginalizovanih grupa* koji bi trebalo da obuhvati preko 35 000 dece koja nisu vakcinisana. Takođe je pokrenut *Program kućnih poseta*. U okviru ovog programa, edukovane patronažne sestre identifikuju najugroženije porodice i pomažu njihovo uključivanje u sistem zdravstvene i socijalne zaštite.

U 2005. godini udeo rashoda za zdravstvo u BDP-u bio je 7,9%. Prema *Nacionalnom investicionom planu*, u zdravstvo će se 2006. i 2007. godine uložiti preko 300 miliona evra. Investicija od preko 60 miliona evra predviđena je za rekonstrukcije domova zdravlja.

Reforme u zdravstvu napreduju i postepeno vode ka promeni sistema, što bi trebalo da svima omogući pristup neophodnim uslugama odgovarajućeg kvaliteta bez finansijskih barijera.

Zdravstveno stanje dece i pojedini zdravstveni indikatori nameću, međutim, potrebu da se, paralelno sa reformama opšteg tipa, sprovode i aktivnosti posebno fokusirane na decu. Stope mortaliteta odojčadi još uvek su značajno više od evropskog proseka, a posebno su neprihvatljivo visoke vrednosti ovog indikatora u pojedinim opštinama i među romskom decom. Smanjenje verovatnoće umiranja dece do pete godine života takođe mora biti prioritet. Još uvek ima dece koja nisu obuhvaćena vakcinacijom, dece koja nemaju zdravstveno osiguranje, pothranjene i posebno gojazne dece.

Istraživanja prezentirana u ovom izveštaju pokazuju da je udeo neuhranjene dece iznad proseka među najsiromašnijim slojevima stanovništva, a posebno među Romima koji žive u romskim naseljima. I u jednoj i u drugoj grupi dece češće je prisustvo hroničnih bolesti, a među romskom

decom zabeleženo je zaostajanje u motornom razvoju. Niska telesna masa i telesna visina pri rođenju predstavljaju ključne pokazatelje nutricionističkog statusa dece. Nalazi istraživanja MICS3 pokazuju da je niska telesna masa pri rođenju **tri puta češća** među decom iz grupe 20% najsiromašnijih porodica nego među opštom populacijom, a da je među Romima prevalencija čak **šest puta** veća od proseka. Što se tiče telesne visine, zaostalost u rastu je **dva puta** veća među 20% najsiromašnijih i skoro **četiri puta** među Romima u odnosu na nacionalni prosek.

Uočljivo je da se problemi najsiromašnije i romske dece povećavaju ukoliko se ne detektuju na vreme. Očito je da sistem ne uspeva da detektuje i podrži ovu decu na vreme.

Niska telesna masa deteta na rođenju je često indicija za pothranjenost majke tokom i pre trudnoće. Prema Istraživanju UNDP-a o dostupnosti hrane iz septembra 2004. godine, **većina Roma (53%) koji žive u Jugoistočnoj Evropi izjavila je da su gladovali prethodnog meseca**, u poređenju sa samo 7% onih koji žive u blizini romskih naselja a nisu Romi.⁵²

Problemi sa zdravstvenim osiguranjem, nedostupnost lekova koji se plaćaju te život u nehigijenskim uslovima uslovljavaju znatno nepovoljniji zdravstveni status romske dece. Preliminarni rezultati istraživanja MICS3 pokazuju da je **smrtnost odojčadi i dece mlađe od 5 godina među romskom decom tri puta veća** nego u opštoj populaciji u Srbiji.

Da bi se zaista ispunila međunarodna obaveza prihvaćena potpisivanjem i ratifikovanjem *Konvencije o pravima deteta* – da svako dete ima pravo na najviši mogući standard zdravstvene zaštite – neophodno je odgovoriti na najvažnije izazove u zdravstvenom sistemu.

⁵² UNDP, *At Risk: Roma and the Displaced in South-East Europe*, 2006, str. 57.

NAJVAŽNIJI IZAZOVI

- Obezbeđenje potpunog obuhvata sve dece sistemom zdravstvene zaštite, posebno siromašne dece, dece Roma, dece sa smetnjama u razvoju i dece koja žive u udaljenim naseljima.
- Smanjenje mortaliteta odojčadi i dece mlade od 5 godina, posebno među romskom decom.
- Povećanje dostupnosti lekova, posebno za siromašnu i isključenu decu.
- Obezbeđivanje ranog otkrivanja smetnji u razvoju, redovno praćenje zdravstvenog stanja dece sa smetnjama u razvoju i pružanje podrške njihovim roditeljima
- Poboljšanje ishrane dece, smanjenje broja pothranjene i gojazne dece.
- Utvrđivanje odgovornosti centralne i lokalnih vlasti, kao i zdravstvenih radnika za inkluziju i obezbeđivanje kvalitetnih zdravstvenih usluga za svu decu.
- Razvoj participatornog monitoringa u zdravstvu.
- Dalje unapređenje aktivnosti na širenju svesti među mladima o reproduktivnom zdravlju i korišćenju kontraceptivnih sredstava, kao i rizicima zloupotrebe duvana, alkohola i droga.
- Dalja promena modela finansiranja zdravstva koja neće narušiti dostupnost osnovnih zdravstvenih usluga za isključenu decu.
- Obezbeđenje adekvatnih sredstava u nacionalnom budžetu za lica koja nisu obuhvaćena zdravstvenim osiguranjem.

Uprkos donošenju brojnih strategijskih i zakonskih dokumenata, očito je neophodno iznalaženje načina da se oni adekvatno implementiraju. Da bi se obuhvatila isključena deca, deca izbeglice i raseljena lica, Romi, siromašna deca i deca sa smetnjama u razvoju, neophodno je da se identifikuju uzroci isključenosti, kao i da se uspostave mehanizmi za inkluziju koji će pomoći da se premoste barijere koje onemogućavaju dostupnost usluga. Oni koji pružaju usluge moraju da budu odgovorni za kvalitet usluga koje pružaju i za uključivanje svakog deteta. Nedopustivo je, na primer, da deci bude uskraćeno lečenje jer ne mogu da dokažu da su zdravstveno osigurana ili da neka deca ne budu vakcinisana protiv dečijih bolesti. Pilot projekti u sferi imunizacije, korišćenje poseta patronažnih sestara za identifikovanje i pomoć neosiguranim licima, pokazali su da se ovi problemi mogu rešiti, te je neophodno njihovo širenje.

Posebni programi moraju da budu osmišljeni i za decu, naročito najmlađeg uzrasta, koja žive u siromašnim i socijalno isključenim porodicama, a čiji su zdravstveni pokazatelji nepovoljniji nego u opštoj populaciji. Širenje znanja o adekvatnoj

ishrani i nezi te o značaju ranog razvoja dece neophodno je pre svega među roditeljima, ali i među zdravstvenim radnicima i u široj zajednici.

Rano otkrivanje smetnji u razvoju, praćenje i pomoć roditeljima od trenutka rođenja deteta ili od trenutka otkrivanja smetnji u razvoju može da doprinese da se bolje razviju kapaciteti deteta i da se smetnje u razvoju delimično kompenzuju.. Ako je obezbeđenje bolje zaštite za svu decu jedna od međunarodno prihvaćenih obaveza Srbije, ona se svakako ne može ispuniti sa postojećim nivoom koordinacije među sektorima zdravstvene zaštite, obrazovanja i socijalne zaštite, ni na centralnom, ni na lokalnom nivou. Rano otkrivanje smetnji, koordinacija i zdravstvena zaštita dece sa smetnjama u razvoju moraju da postanu prioritet i da se značajno poboljšaju.

Kreiranje odgovarajućih specifičnih programa usmerenih pre svega na najugroženije grupe ne može se ostvariti bez njihove participacije i učešća nevladinih organizacija, pre svega na lokalnom nivou, a napredak u zaštiti ne može se sagledati bez odgovarajućih participatornih

sistema za monitoring i evaluaciju koji treba da budu posebno osmišljeni kako nacionalni prosek ne bi prikrio probleme najugroženijih slojeva populacije.

Najzad, da bi se obezbedila sredstva za zdravstvenu zaštitu dece iz posebno ugroženih grupa, nacionalni budžet mora da izdvoji

odgovarajuća sredstva za neosigurana lica. Takođe, od izuzetne je važnosti da kriterijumi za raspodelu 300 miliona evra, koliko je predviđeno da se uloži tokom 2006. i 2007. godine u zdravstvo kroz *Nacionalni investicioni plan*, uvažavaju prioritete utvrđene *Nacionalnim planom akcije za decu* i da daju prednost zdravstvenim potrebama dece.

1.3 Socijalna zaštita

Nacionalni plan akcije za decu

I prioritet: Smanjenje siromaštva

IV prioritet: Unapređenje položaja i prava dece ometene u razvoju

V prioritet: Zaštita prava dece bez roditeljskog staranja

VI prioritet: Zaštita dece od zlostavljanja, zanemarivanja, iskorišćavanja i nasilja

Nacionalni plan akcije za decu formulisao je sledeće osnovne strateške i specifične ciljeve u oblasti socijalne zaštite:

- **smanjenje siromaštva dece kao deo *Strategije za smanjenje siromaštva* Vlade Republike Srbije,**
 - ♦ obezbeđivanje pomoći pojedinim porodicama i kategorijama dece koja žive ispod linije siromaštva,
 - ♦ poboljšanje dostupnosti, kvaliteta i efikasnosti društvenih službi za decu,
 - ♦ izrada systemske, dugoročne preventivne i razvojne strategije.
- **unapređenje položaja i ostvarivanja prava dece ometene u razvoju i stvaranje uslova za njihovo ravnopravno učešće u društvu,**
 - ♦ podizanje svesti o njihovim pravima, potrebama, potencijalima i doprinosu, te stvaranje okruženja koje će im omogućiti ravnopravno učešće u društvu,

- ♦ obezbeđivanje sveobuhvatne i kvalitetne zdravstvene zaštite, rehabilitacije i obrazovanja,
- ♦ definisanje nacionalne politike i zakonskog okvira za zaštitu prava dece ometene u razvoju u skladu sa međunarodnim standardima,

- **zaštita dece bez roditeljskog staranja kroz reforme u sistemu socijalne zaštite,**
 - ♦ deinstitutionalizacija zaštite dece i postepena predominacija primene oblika zaštite koji podrazumevaju život dece u porodičnom okruženju.
- **uspostavljanje sveobuhvatnog sistema za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja u skladu sa načelima *Konvencije o pravima deteta* i prvenstveno poštovanje principa najboljeg interesa deteta,**
 - ♦ podizanje svesti, povećanje znanja i uspostavljanje sveobuhvatnog sistema zaštite dece od zlostavljanja, zanemarivanja, iskorišćavanja i nasilja.

© UNICEF Srbija / Kevin Brown

Prvi cilj koji je definisan u *Nacionalnom planu akcije za decu* je smanjenje siromaštva dece i on se delom realizuje kroz socijalnu zaštitu u vidu različitih programa pomoći (MOP, dečiji dodatak) kao i kroz prevenciju efekata siromaštva odgovarajućim intervencijama u siromašnim sredinama.

Prema *Izveštaju o implementaciji strategije za smanjenje siromaštva*,⁵³ u 2005. godini je povećan obuhvat socijalnim davanjima najsiromašnijih domaćinstava iz manje razvijenih sredina, kao i iznos naknada za osobe sa invaliditetom.⁵⁴ Takođe je nastavljen i proces transformacije institucija i unapređenja alternativnih oblika socijalne zaštite, a posebno unapređenje porodičnog smeštaja za decu bez roditeljskog staranja. Kroz program *Fonda za socijalne inovacije*⁵⁵ nastavljeno je finansiranje projekata na lokalnom nivou koji uvode i testiraju nove i efikasnije oblike socijalne zaštite primenjene u saradnji vladinih i nevladinih organizacija.

Donet je i *Porodični zakon* koji po prvi put definiše nasilje u porodici kao društveni problem, definiše mere zaštite članova porodice od nasilnika, uvodi odredbe kao što su emancipacija za decu koja su navršila 15 godina, posredovanje u bračnim odnosima i zajedničko vršenje roditeljskog prava. Paralelno je donet i *Opšti protokol o zaštiti dece od zlostavljanja i zanemarivanja*, kao i *Posebni protokol o zaštiti dece od zlostavljanja i zanemarivanja u ustanovama socijalne zaštite*.

U 2006. godini doneti su i *Zakon o krivičnom postupku*, koji nasilje u porodici definiše kao kriminalni akt, te *Zakon o maloletnim počiniocima krivičnih dela i krivično pravnoj zaštiti maloletnih lica*. Donošenje ova dva zakona treba da omogući dalje zaokruživanje zakonodavnog okvira u ovoj oblasti i usklađivanje sa međunarodnim dokumentima koji se odnose na zaštitu dece od nasilja.

Tokom 2006. godine značajno su povećane naknade za tuđu negu i pomoć za korisnike kod kojih je utvrđeno telesno oštećenje od 100%.⁵⁶ Ovo se odnosi i na decu korisnike ovog prava.

Doneta je i *Strategija razvoja sistema socijalne zaštite* koja definiše osnovne komponente reforme socijalnog sistema: deinstitucionalizaciju, decentralizaciju i demokratizaciju usluga socijalne zaštite. Strategija definiše i grupe kojima je potrebna posebna podrška. Pored starih osoba i osoba sa invaliditetom, u ovom kontekstu navedena su i deca bez roditeljskog staranja, deca u sukobu sa zakonom i deca žrtve nasilja, zanemarivanja i iskorišćavanja.

⁵³ Vlada Republike Srbije, *Prvi izveštaj o implementaciji za smanjenje siromaštva u Srbiji*, Beograd 2005, str. 55–60.

⁵⁴ Usvajanjem *Zakona o izmenama i dopunama zakona o socijalnoj zaštiti i socijalnoj sigurnosti građana* uveden je jedinstveni kriterijum minimalnog nivoa socijalne sigurnosti, čime je povećana dostupnost socijalne pomoći porodicama iz manje razvijenih opština. Ovim zakonskim promenama značajno je povećan i dodatak za negu i pomoć drugim licima, sa 2 600 na 4 500 dinara (broj dece korisnika oko 5 000).

⁵⁵ Od 2003. godine FSI je finansirao 139 projekata u iznosu od 3,6 miliona evra u 70 opština širom Srbije (Bilten o primeni Strategije za smanjenje siromaštva u Srbiji, *Fond za socijalne inovacije: Unapređenje života dece sa invaliditetom*, bilten broj 6, april 2006, str. 3).

⁵⁶ Novim izmenama *Zakona o izmenama i dopunama zakona o socijalnoj zaštiti i socijalnoj sigurnosti građana* ove su naknade povećane na 14 000 dinara.

Siromašna deca, uprkos siromaštvu svojih roditelja, mogu da imaju pristup uslugama ako država pokrije sve troškove. U ovom kontekstu je veoma značajan sistem socijalne zaštite sa dobro definisanom i usmerenom socijalnom pomoći i dečijim dodacima.

Sistem socijalne zaštite može da odigra značajnu ulogu u:

- podizanju svesti o pravima dece koja su isključena, obezbeđivanju resursa i stvaranju sredine koja je potrebna da deca mogu da razviju svoje pune kapacitete i da punopravno učestvuju u društvu,
- stvaranju sveobuhvatnog sistema za zaštitu dece od zlostavljanja, zanemarivanja, iskorišćavanja i nasilja, pružanju podrške disfunkcionalnim porodicama i primarno zaštiti u porodičnom okruženju,
- zaštiti dece u sukobu sa zakonom i obezbeđivanju druge šanse toj deci.

I u oblasti socijalne zaštite ostaju brojni izazovi, ključni za inkluziju siromašne i socijalno isključene dece. Istraživanja prezentirana u ovom izveštaju ukazuju na posebnu ugroženost siromašne dece, romske dece koja žive u romskim naseljima, dece sa smetnjama u razvoju, dece koja su žrtve zlostavljanja i zanemarivanja te dece u institucijama. Za siromašnu i romsku decu u oblasti socijalne zaštite svakako je od posebnog značaja dalja **reforma sistema materijalnih naknada**, koja bi omogućila dostizanje minimalnog životnog standarda.

Deca sa smetnjama u razvoju ne samo da nisu adekvatno uključena u zdravstveni i obrazovni sistem već su **izložena izolaciji i neprihvatanju sredine u kojoj žive**. Roditelji dece sa smetnjama u razvoju često su prepušteni sami sebi bez adekvatne podrške države.

Nedostupnost odgovarajućih usluga socijalne zaštite na lokalnom nivou koje bi trebalo da

podrže siromašne ili disfunkcionalne porodice ili da obezbede dobre i kvalitetne hraniteljske usluge često vodi **institucionalizaciji**, koja detetu oduzima pravo da živi u porodičnom okruženju i vodi ka daljem umanjenju njegovih šansi za razvoj. Institucionalizacija još uvek zauzima značajno mesto u zaštiti dece bez roditeljskog staranja što je posebno pogubno za najmlađu decu koja odrastaju bez odgovarajuće nege, obrazovnih i socijalnih sadržaja te bez adekvatne psiho-socijalne stimulacije.

Najzad, istraživanja pokazuju da u Srbiji **fizičko kažnjavanje dece** nije iščezlo ni iz porodice **ni iz škole**, kao i da su prisutni i drugi oblici **nasilja**. Mešanje u unutarporodične odnose još uvek se smatra neprihvatljivim, a čini se da još uvek **ne postoje ni značajan društveni pritisak niti osuda** neadekvatnog „disciplinovanja” dece. Značajan broj dece izložen je vršnjačkom nasilju, ali i nasilju **nastavnika**.

U sferi *materijalnih naknada* sistemski pomoci morali bi da se kreću u pravcu većeg obuhvata najsiromašnijih i redefinisavanja socijalne pomoći (MOP-a), koja po postojećem sistemu diskriminiše višečlana domaćinstva.

Bolje informisanje o socijalnim pravima, veće prisustvo socijalnih radnika na terenu i pristup socijalnoj zaštiti porodicama bez odgovarajućih identifikacionih dokumenata, naročito Romima te izbeglim i raseljenim licima, takođe su ključni za potpuniji obuhvat najsiromašnijih.

Dečiji dodatak, koji je usmeren na siromašne porodice sa decom, predstavlja drugi važan program zaštite najsiromašnijih. Ovaj program je posebno značajan za zaštitu siromašne dece u višečlanim porodicama. Grafikon 3 na strani 18 pokazuje da su porodice sa troje ili više dece posebno osetljive na siromaštvo.

Podaci o targetiranosti pokazuju da skoro **polovina siromašne dece ne dobija dečiji dodatak**, kao i da **19% dece iz najbogatijih slojeva**

NAJVAŽNIJI IZAZOVI KOJE TREBA HITNO REŠAVATI

- Redefinisanje socijalne pomoći (MOP) koja po postojećem sistemu diskriminiše višečlana domaćinstva, bolje targetiranje siromašnih porodica koje primaju dečiji dodatak i obezbeđivanje adekvatnih informacija o socijalnim davanjima.
- Obezbeđenje pristupa socijalnoj zaštiti i porodica bez odgovarajućih identifikacionih dokumenata, naročito Roma i izbeglih i raseljenih lica.
- Jačanje terenskih službi i sistema za identifikaciju koji omogućavaju da se svakoj porodici i svakom detetu u riziku obezbedi pomoć.
- Razvijanje i implementacija alternativnih usluga socijalne zaštite, posebno za zaštitu dece u porodičnom okruženju i za zaštitu dece od zlostavljanja, zanemarivanja, iskorišćavanja i nasilja.
- Izmeštanje dece iz institucija, uz hitnu deinstitucionalizaciju beba i dece mlađe od 3 godine.
- Podsticanje lokalnih vlasti da u koordinaciji sa korisnicima usluga obezbede pružanje kvalitetnih socijalnih usluga na koje ih obavezuje zakonska regulativa (dnevni boravci za decu sa smetnjama u razvoju, kućna pomoć i nega i dr.).
- Razvoj kontrolnih mehanizama kao preduslova za decentralizaciju usluga socijalne zaštite i preuzimanje odgovornosti centralne i lokalnih vlasti, kao i socijalnih radnika za inkluziju i obezbeđivanje kvalitetnih usluga.

ostvaruje ovo pravo.⁵⁷ Očito je, dakle, da se sistem mora dalje unapređivati kako bi uključio siromašnu decu i prekinuo transfer sredstava deci iz boljestojećih porodica.

Postoje i ideje o konsolidaciji socijalne pomoći i dečijih dodataka koje treba pažljivo preispitati.⁵⁸ Svaka promena treba da sadrži i prioritet o omogućavanju deci punog pristupa uslugama. Postojanje dečijih dodataka kao posebne mere, daje jasan prioritet zaštiti siromašnih porodica sa decom u odnosu na opštu populaciju najsiromašnijih. Objedinjavanje ove dve mere socijalne zaštite moglo bi otuda da ugrozi prioritet koji siromašne porodice sa decom imaju u postojećem sistemu.

Među uslugama socijalne zaštite prioritet je svakako razvoj alternativnih usluga za zaštitu dece bez roditeljskog staranja i za zaštitu dece sa smetnjama u razvoju, uz hitnu deinstitucionalizaciju beba i dece mlađe od 3 godine. Nepochinjive posledice koje tokom čitavog

života prouzrokuje odrastanje u institucijama, jasno su dokumentovane i bez sumnje nameću potrebu da se ovaj problem postavi u središte državnih aktivnosti. Pored razvoja hraniteljstva, otvaranja dnevnih boravaka za decu sa smetnjama u razvoju i razvoja efikasnih mehanizama koji treba da preveniraju institucionalizaciju, značajan je i razvoj drugih usluga socijalne zaštite koje treba da omogućе odrastanje dece u porodičnom okruženju.

Razvoj kvalitetnih usluga koje treba da omogućе zaštitu dece pre svega podrazumeva povezivanje i multisektorsku saradnju socijalne zaštite, obrazovanja, zdravstva i, po potrebi, policije i pravosuđa, kako bi se obezbedilo identifikovanje, izveštavanje i adekvatno reagovanje. Svakako je od značaja i stvaranje baza podataka na svim nivoima, podizanje svesti i senzibilisanje javnosti o specifičnim temama, edukacija profesionalaca i najšire javnosti o dečijim pravima i o tome kako da prepoznaju slučajeve diskriminacije, zlostavljanja, nasilja

⁵⁷ UNICEF, *Istraživanje dečjeg siromaštva na osnovu postojećih podataka*, Beograd, 2005 (neobjavljeno)

⁵⁸ Svetska banka, Ministarstvo za rad, zapošljavanje i socijalnu politiku, *Serbia Social Assistance and Child Protection Note*, jun 2006.

i sl. i kako da reaguju na njih. Postoji potreba i za daljim zaokruživanjem zakonodavstva u ovoj sferi. Od urgentnog značaja je uspostavljanje nezavisnog ombudsmana za decu, koji će pratiti poštovanje prava dece, a posebno one koja su isključena. Postoji takođe hitna potreba za donošenjem *Zakona o deci* koji će omogućiti da se identifikuju elementi u postojećoj regulativi koji onemogućavaju potpunu zaštitu dece. Ovaj jedinstveni zakon trebao bi svakako da omogućiti i bolji pregled zakonske regulative koja se odnosi na decu.

Dalja decentralizacija usluga socijalne zaštite zahteva najpre odgovor na pitanje kako obezbediti da lokalne vlasti pružaju usluge koje se već nalaze u njihovom mandatu. Prema raspoloživim podacima, najveći broj opština

nema, na primer, dnevne boravke za decu sa smetnjama u razvoju, uprkos činjenici da ih na njihovo otvaranje obavezuje zakonska regulativa. Razvoj ovakve vrste alternativnih usluga, koje pružaju podršku prirodnoj porodici na lokalnom nivou, je jedan od važnih preduslova deinstitutionalizacije.

Za uspešan proces decentralizacije i pružanje kvalitetnih usluga za svu decu i porodicu, a posebno za one koje su marginalizovane, važno je i razvijanje participativnih kontrolnih mehanizama i na centralnom i na lokalnom nivou. Potrebno je dodatno definisati i standarde pružanja usluga, uspostaviti sistem akreditacije i licenciranja, kao i dalje jačati kapacitete zaposlenih u socijalnoj zaštiti.

2 Na lokalnom nivou – Lokalni planovi akcije za decu (LPA)

Među različitim merama, aktivnostima i projektima na lokalnom nivou posebno treba izdvojiti izradu *Lokalnih planova za decu*, jer oni treba da povećaju svest o stanju dece, posebno one koja su ugrožena, i da obezbede da unapređenje položaja dece bude deo sistemskih i dugoročnih napora celokupne lokalne zajednice.

Tokom 2005. godine izrađeni su LPA za decu u tri opštine – Kragujevac, Sjenica i Pirot. Još 13 opština je 2006. godine započelo sa izradom planova za decu: Kanjiža, Senta, Valjevo, Koceljeva, Kruševac, Lebane, Bela Palanka, Prokuplje, Vranje, Prijepolje, Priboj, Nova Varoš i Ljubovija.

Nema prečeg i važnijeg zadatka u ovim teškim vremenima od poboljšanja kvaliteta i uslova života naše dece

Mr Vladan Vasić, predsednik opštine Pirot

Po prvi put praktično cijela lokalna zajednica stala je iza jednog akta

Dr Esad Zornić, predsednik opštine Sjenica

U procesu izrade Lokalnih planova akcije za decu, opštine detaljno analiziraju položaj dece i porodica u svojoj sredini, identifikuju ugroženu decu i uzroke njihove isključenosti. Na osnovu ove analitičke osnove opštine izrađuju konkretne razvojne planove, koji predviđaju preusmeravanje lokalnih budžetskih sredstava za potrebe dece i razvijanje kapaciteta lokalnih samouprava i odgovarajućih službi. Na opštinskom nivou se takođe stvaraju sistemi za praćenje unapređenja položaja dece pomoću baze podataka DevInfo⁵⁹ koje mogu da koriste

⁵⁹ DevInfo – softver za obradu integrisanih podataka

lokalne zajednice. Lokalne baze podataka pomoći će opštinama i lokalnim zajednicama da nadgledaju efekte politike, multisektorskih strategija i specifičnih lokalnih inicijativa.

Lokalni planovi akcije definišu najvažnije ciljeve, mere i aktivnosti čija bi realizacija u periodu od 2005. do 2010. godine trebalo da omogućiti unapređenje položaja dece i mladih u tim opštinama.

U osnovi, LPA su komplementarni sa *Nacionalnim planom akcije za decu* i sa *Strategijom za smanjenje siromaštva*.

Posebno se može smatrati značajnim to što su lokalni planovi, osnivanjem međusektorskih saveta, podstakli saradnju između različitih institucija, nevladinog sektora i lokalne samouprave, što zapravo predstavlja preduslov za unapređenje položaja dece. Prioritet se daje jačanju kapaciteta opštinskih timova da sprovedu istraživanja, da prikupljaju i analiziraju podatke i da nadgledaju implementaciju planova. Planovi se usvajaju na skupštinama opština i tom prilikom se dodeljuju budžetska sredstva, što bi pored legitimnosti trebalo da obezbedi i „konstantnost politike lokalne zajednice prema deci“⁶⁰

Među prioritetnim oblastima politike prema deci, pored onih koje su navedene u NPA, u

pojednim lokalnim planovima navode se i neke dodatne oblasti: unapređenje informisanja dece i o deci, unapređenje kulturnog života dece, razvoj sporta i smanjenje asocijalnog ponašanja dece.

U zavisnosti od specifičnosti pojedinih lokalnih sredina, Lokalni planovi akcije definišu i pojedine ciljeve i aktivnosti koji na nacionalnom nivou nisu prisutni ili im se daje manji značaj. Tako je, na primer, u Sjenici specifičan cilj u oblasti obrazovanja „Obezbeđivanje organizovanog prevoza za đake pješake – Sjenica bez đaka pešaka“. Tokom izrade analize situacije u Sjenici – procesa koji je sproveden uz široku participaciju stanovništva, predstavnika opštinskih vlasti i službi za pružanje usluga – udaljenost od škole je identifikovana kao mehanizam isključivanja dece. Za rešavanje problema nedostupnosti škola za decu koja pešače više od 3 kilometara, predviđena je nabavka prevoznih sredstava (minibusa, kombija, motornih sanki).

Drugi problem koji je identifikovan u Sjenici je diskrepanca između zvaničnih podataka o broju dece sa smetnjama u razvoju i broja koji je utvrđen prilikom analize situacije. LPA tim je naime identifikovao 200 dece sa smetnjama u razvoju koja su nisu bila registrovana ni u jednoj lokalnoj nadležnoj organizaciji. U Centru za socijalni

U opštinu Sjenica su, uz pomoć privatnih donatora, počeli da stižu prvi autobusi za prevoz đaka pešaka.

Moje ime je Mirza, imam 12 godina i učenik sam 6. razreda. Sve do ove zime do škole sam pešačio više od 8 kilometara i redovno sam imao promrzle noge. Ove zime moje noge zamenio je autobus. Njemu gume ne mrznu.

Bilten o primeni *Strategije za smanjenje siromaštva u Srbiji*, „Autobusi za sjeničke đake pešake“, bilten broj 6, april 2006, str. 3

⁶⁰ Opština Sjenica *Lokalni plan akcije za decu – Sjenica po meri dece*, april 2005, str. 8

rad u opštini Sjenica tada je zvanično bilo registrovano svega 11 osoba sa smetnjama u razvoju. Planom su predviđene posebne mere usmerene na svu decu iz ove specifične grupe. Specifičan cilj u okviru unapređenja zdravlja definisan je kao „Pravovremeno otkrivanje anomalija kod djece i pravovremena prevencija i intervencija”⁶¹

Posebno treba naglasiti da je opština Pirot kao prioritet definisala i „Implementaciju lokalnog plana akcije za decu”. Radi ostvarenja ovog cilja osnovan je opštinski tim za praćenje implementacije, koji na svakih 6 meseci podnosi izveštaje skupštini opštine i obaveštava javnost o realizaciji predviđenih aktivnosti. Baza podataka DevInfo koristi se kao sistem za izveštavanje.

Umesto zaključka

U pravcu unapređenja položaja dece u Srbiji načinjeno je nekoliko značajnih koraka. Pokrenute su mnoge teme koje su decenijama predstavljale tabu i samim tim nisu ni mogle da budu predmet intervencije društva. Mnogi problemi su, međutim, ostali nerazrešeni, a u segmentima u kojima je doneta odgovarajuća zakonska regulativa potrebno je napraviti iskorak od legislative ka implementaciji.

Istraživanja siromaštva i isključenosti dece pokazala su da se borba protiv siromaštva mora voditi na dva paralelna fronta:

- a) opštem – radi unapređenja položaja sve dece u skladu sa *Konvencijom o pravima deteta*, i u skladu sa opredeljenjem da deca treba da budu prioritet
- b) specifičnom – da bi se ostvarila inkluzija dece koja žive u siromaštvu, u udaljenim i izolovanim naseljima te dece koja su pripadnici etničkih manjina.

Prava dece moraju da postanu poznata svima, shvaćena, prihvaćena, poštovana i garantovana. Deca se rađaju sa pravima i niko ne može da im oduzme ta prava. Poraz čitavog društva je kada se ta prava ne poštuju. Kada su u pitanju dečija prava svi imaju obaveze – pojedinci, društvo, vlada i njene institucije, civilno društvo i privatni sektor. Svi moraju da ispune svoje obaveze prema deci. To je osnovni princip ljudskih prava sa kojim svi moraju da budu upoznati.

Za inkluziju isključene, izbegle, raseljene, romske ili siromašne dece, dece u izolovanim naseljima, dece sa smetnjama u razvoju neophodno je da se identifikuju uzroci isključenosti i da se uspostave

⁶¹ Ibid, str. 37.

mehanizmi inkluzije za premošćavanje prepreka koje onemogućavaju da svi potencijalni korisnici ostvare pristup uslugama. Oni koji pružaju usluge moraju da prihvate odgovornost i za usluge koje pružaju i za inkluziju svakog deteta. Neophodno je i da se implementiraju participatorni mehanizmi monitoringa.

U 2007. godini, četiri godine nakon usvajanja *Nacionalnog plana akcije za decu*, vreme je ne samo da se sagleda do koje su mere ispunjeni postavljeni ciljevi već i da se oni preispitaju i osnaže u skladu sa promenama do kojih je u međuvremenu došlo.

Za unapređenje položaja dece u Srbiji neophodno je dodatno definisati nove kratkoročne, srednjoročne i dugoročne mere i aktivnosti, uz postavljanje jasnih rokova i izdvajanje dodatnih budžetskih sredstava, kao i bolje targetiranje isključenih grupa. Prilikom formulisanja ovih mera treba imati u vidu nekoliko činjenica. Isključenost dece često počinje i pre rođenja, sa siromaštvom i isključenošću roditelja, a bez inkluzivnih mera šansa za isključenost se tokom odrastanja povećava.

Siromašna i socijalno isključena deca treba uvek da imaju prioritet prilikom definisanja budžeta i u svim reformama, a posebno u okviru reformi socijalnog sektora, kako bi im se obezbedila kvalitetna zdravstvena zaštita i obrazovanje.

Rani razvoj deteta i obrazovanje su posebno značajni za prekidanje začaranog kruga siromaštva i socijalne isključenosti. U tom kontekstu dobar primer urgentne kratkoročne mere koja bi imala mnogostruke efekte je da se postavi visoki cilj po kojem bi **80% isključene dece dobilo pristup predškolskom obrazovanju u periodu od naredne tri godine**. Ako bi sva ova deca kasnije bila uključena i u kvalitetno osnovno obrazovanje, za hiljade dece bila bi otvorena mogućnost da dobi-ju kvalitetno obrazovanje i da budu spremnija da postanu aktivni građani koji za samo nekoliko godina mogu da daju doprinos budućnosti Srbije.

Šanse propuštene u detinjstvu su propuštene zauvek.

© UNICEF Srbija / Agnes Montanari